

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ**

ІВАНЮК ГАННА ІВАНІВНА

УДК: 373.5.013.42 (1-22) (09) (043.3)

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ
РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 50-х – 90-ті рр. ХХ СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2014

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор,

дійсний член НАПН України

Кузь Володимир Григорович,

Уманський державний педагогічний університет імені

Павла Тичини, завідувач кафедри дошкільної

педагогіки та психології;

доктор педагогічних наук, професор

Адаменко Олена Вікторівна,

Державний заклад «Луганський національний

університет імені Тараса Шевченка», декан факультету

допрофесійної підготовки;

доктор педагогічних наук, професор

Калініченко Надія Андріївна,

Комунальний заклад «Кіровоградський обласний

інститут післядипломної педагогічної освіти імені

Василя Сухомлинського», завідувач кафедри

педагогіки, психології і корекційної освіти.

Захист відбудеться 11 квітня 2014 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.452.01 в Інституті педагогіки НАПН України за адресою: 04053, м. Київ, вул. Артема, 52-Д.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту педагогіки НАПН України (04053, м. Київ, вул. Артема, 52-Д).

Автореферат розісланий 7 березня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Д. Березівська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В умовах модернізації системи освіти в Україні триває процес осмислення сутнісних особливостей функціонування загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема в сільській місцевості, та розроблення ефективних шляхів їх подальшого розвитку. Сільська школа не має відставати від повсякчасних змін, що відбуваються в освітньому просторі України та світу, водночас вона не може розвиватися за аналогією до урбанізованої міської школи, оскільки на її діяльність впливають демографічні, соціокультурні, економічні, природні чинники.

Сільська школа функціонує відповідно до законів України «Про освіту» (1991, 2006), «Про загальну середню освіту» (1999). Мету, завдання та сутність діяльності школи не визначає місце знаходження, для неї не існує спеціально розроблених навчальних планів і програм, підручників, форм і методів навчання, розрахованих на умови сільської місцевості. Суспільні вимоги до професійної діяльності вчителів сільських і міських шкіл єдині. Особливістю функціонування сільської школи є тісний зв'язок не лише з учнями, батьками, а й з громадою та соціально-культурними закладами села. Школа є осередком соціально-культурних, економічних змін, духовно-освітніх пріоритетів у селі.

Історіографія досліджень із проблеми сільської школи дає підстави стверджувати, що попри значний пласт наукових праць з окремих аспектів діяльності сільської школи в окреслених хронологічних і територіальних межах, соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи як окрема наукова проблема системно не досліджувалася. У певні періоди радянської доби та незалежної України здійснювалися наукові розвідки щодо обґрунтування організаційно-педагогічних умов і особливостей діяльності сільських шкіл різних типів, які використовуються як джерела дослідження з метою з'ясування педагогічних ідей вдосконалення їх діяльності, визначення особливостей розвитку мережі, змістово-методичного забезпечення освіти учнів, уточнення професійних вимог до підготовки вчителя для роботи в загальноосвітніх навчальних закладах сільської місцевості.

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена також потребою розширення на теоретичному рівні історико-педагогічних знань про особливості розвитку сільської школи України в хронологічних межах другої половини ХХ ст., встановлення періодизації зазначеного феномену, з'ясування тенденцій розвитку, внеску новаторської педагогіки в її розбудову, а на практичному рівні – потребою творчого застосування продуктивних педагогічних ідей українських педагогів минулого щодо модернізації шкільної освіти в сільській місцевості, піднесення її до рівня міської загальноосвітньої школи.

Нерозробленість окресленої наукової проблеми в історико-педагогічних дослідженнях, її актуальність на сучасному етапі модернізації шкільної освіти села зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи в**

Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ століття)».

Соціальні засади ґрунтуються на закономірностях суспільних потреб з підготовки молоді до праці, що детермінуються регулюванням мети загальноосвітньої школи, сільської зокрема, увиразнюють її зовнішні та внутрішні особливості, які формуються під впливом взаємозв'язків із соціальним, культурно-економічним, демографічним, природним та іншими середовищами. Педагогічні засади розвитку сільської школи передбачають конкретизовані завдання та засоби розвитку сільської школи (змістово-методичне, матеріально-технічне забезпечення), професійні вимоги до діяльності вчителя відповідно із соціально-економічними потребами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до планової теми науково-дослідної роботи лабораторії сільської школи «Організаційно-педагогічні засади моделей розвитку сільських загальноосвітніх навчальних закладів» (державний реєстраційний номер – 0109U000115) Інституту педагогіки НАПН України.

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Інституту педагогіки АПН України (протокол №4 від 11.03.2003), узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 5 від 27.05.2003).

Мета дослідження – висвітлення розвитку сільської школи в Україні як соціокультурного феномену, детермінованого змінами освітніх парадигм, для виявлення перспективних ідей ефективного функціонування загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. Обґрунтувати концепцію дослідження.
2. Здійснити огляд історіографії та джерельної бази за проблемою дослідження.
3. Розробити періодизацію соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи України в окреслених хронологічних межах.
4. Визначити соціально-педагогічні передумови, що спричинили трансформацію сільської школи в другій половині 50-х рр. ХХ ст.
5. З'ясувати тенденції розвитку сільської школи Української РСР за умов реформування радянської системи освіти (1958 – 1972 рр.).
6. Схарактеризувати особливості розбудови сільської школи Української РСР за умов радянської уніфікації загальної середньої освіти (1972 – 1991 рр.).
7. Висвітлити пріоритетні напрями модернізації сільської школи в період становлення ринкових відносин у незалежній Україні (1991 – 1999).
8. Узагальнити ідеї педагогічного новаторства в теорії та практиці сільської школи України (60 – 90-ті рр. ХХ ст.) з метою їх адаптації в сучасному освітньому просторі.

Об'єкт дослідження – діяльність загальноосвітньої школи України в історичній ретроспективі другої половини 50-х – 90-ті рр. ХХ ст.

Предмет дослідження – педагогічні основи розвитку сільської школи у контексті соціальної зумовленості якісних зрушень українського села в окреслених хронологічних межах.

Хронологічні межі дисертації охоплюють другу половину 50-х – 90-ті рр. ХХ ст. Визначення нижньої хронологічної межі дослідження пов'язане з утвердженням соціально-економічних потреб суспільства щодо наближення сільської школи до сільськогосподарського виробництва, підготовки фахівців з середньою освітою для цієї галузі, що відображено в Законі «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958), прийнятому Верховною Радою УРСР Законі УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959). Верхню межу дослідження окреслено 90-ми рр. ХХ ст., які є початком модернізації сільської школи в національній системі освіти незалежної України.

Територіальні межі дослідження становить територія сучасної України в історичній ретроспективі другої половини 50-х – 90-х рр. ХХ ст.

Концепція дослідження. Аналіз соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в Україні як соціокультурного феномену, детермінованого суспільно-економічними запитами і відповідно змінами освітніх парадигм, ґрунтується на таких концептуальних ідеях, як:

- сільська школа є об'єктом соціально-культурного впливу, який своєрідно визначає спосіб і форму життя особистості, впливає на становлення й розвиток її внутрішнього світу, сприяючи збереженню цінностей народного буття і традицій;

- вивчення соціально-педагогічних засад діяльності сільської школи ґрунтується на понятті «розвиток», який ототожнюється з послідовною зміною завдань, змістово-методичного забезпечення, організації загальної середньої освіти в сільській місцевості та динамікою мережі загальноосвітніх навчальних закладів, професійних вимог до вчителя сільської школи;

- сільська школа є продуктом і чинником соціально-культурного розвитку населення сільської місцевості, що впливає на формування сільського соціуму, прилучення його до загальнолюдських цінностей;

- дослідження трансформаційних змін означеного феномену ґрунтується на положенні про взаємозв'язок розвитку школи в сільській місцевості з соціальним і культурним середовищем села;

- виховання людини, готової до свідомої життєдіяльності в соціально-культурному середовищі села, передбачає засвоєння нею певних соціальних ролей, що визначаються життєво значущими цінностями й національною ментальністю;

- у відтинках історії радянської доби розвиток сільської школи ґрунтувався на нормативно-знаннєвій парадигмі, що зумовлювало її інтеграцію з міською школою з метою розбудови єдиної системи шкільної освіти та зовнішню диференціацію завдань підготовки учнів до праці в сільському господарстві, змістово-методичне забезпечення, типи шкіл, вимоги до вчителя, що

визначало особливості функціонування сільської школи;

- у період незалежної України розвиток сільської школи ґрунтується на особистісно орієнтованій парадигмі та внутрішньошкільній диференціації, особистісних прагненнях учня до мети та продукту освіти, що є вартісним у соціально-культурному середовищі села.

Для розкриття теми дисертації обрано парадигмально-диференційовану модель дослідження соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ ст.), що уможливило здійснення аналізу історико-педагогічного процесу, взаємозв'язків соціальних і педагогічних засад щодо вдосконалення шкільної освіти учнів сільських шкіл. Перебіг змін освітніх парадигм у радянську добу та незалежній Україні, мети, завдань, змістово-методичного забезпечення її розвитку, професійних вимог до сільських педагогів і персоніфікованої характеристики новаторського досвіду дав змогу виявити позитивні ідеї поступу сільської школи, що були визначальними для вдосконалення її діяльності в різні періоди.

Основна ідея періодизації означеного соціально-педагогічного феномену полягає в тому, що кожний період схарактеризовано відповідно до стану зовнішньої або внутрішньошкільної диференціації шкільної освіти учнів з сільської місцевості, яка ґрунтувалася на адекватних часові освітніх парадигмах. У радянську добу, коли панівною була нормативно-знаннева парадигма, що ґрунтувалася на класово-ідеологічних пріоритетах, домінувала зовнішня диференціація шкільної освіти в селі. Особливості змістово-методичного та матеріально-технічного забезпечення, фінансування, підготовки вчителя до здійснення навчально-виховного процесу були зумовлені суспільною потребою підготовки учнів до трудової діяльності в сільському господарстві, соціально-культурній сфері села, промисловості. Для розвитку сільської школи незалежної України на засадах особистісно орієнтованої парадигми характерним стало переважання внутрішньошкільної диференціації з метою забезпечення умов для розвитку та саморозвитку учнів. Водночас здійснювалася й зовнішня диференціація розвитку сільської школи, яка визначалася впливом на її діяльність традицій і ціннісних освітніх орієнтацій сільського соціуму, демографічних і економічних чинників, що визначали формування типів шкіл і їх структур, динаміку розвитку шкільної мережі в сільській місцевості.

Методологічну основу дослідження становлять:

- соціокультурний підхід, який є підґрунтям для встановлення взаємозв'язків соціальних, культурних, природних, економічних, демографічних чинників та їх впливу на розвиток сільської школи як освітнього феномену, становлення суспільно значущих якостей людини, необхідних для розвитку історичних процесів у суспільстві;

- парадигмальний підхід уможливлює цілісне дослідження моделей шкільної освіти, взаємозв'язків між державними механізмами її регулювання та змінами мети, завдань, змістово-методичного та організаційного забезпечення розвитку сільської школи в окремих відтинках

історичного поступу;

- міжпарадигмальний підхід дає змогу узагальнити перспективні ідеї теорії і практики розвитку сільської школи в Україні в означених хронологічних межах у сукупності взаємозв'язків з соціокультурний середовищем та з'ясувати їх вплив на постановку і розвиток цілей, змісту навчально-виховного процесу, професійних вимог до сільського вчителя;

- диференційований підхід сприяє виявленню та обґрунтуванню особливостей розвитку сільської школи в умовах нормативно-знанневої та особистісно орієнтованої парадигм;

- формаційний підхід забезпечує основу історико-педагогічного пошуку шляхів розвитку сільської школи за суспільних умов радянської доби та ринкової економіки в Україні;

- хронологічний підхід уможлиблює виявлення характеру динаміки сільської школи в досліджуваній період, виокремлення періодів її розвитку;

- цивілізаційний підхід дає змогу обґрунтувати прогностичні шляхи модернізації сільської школи, оскільки зміни цивілізації корелюються з розвитком освіти (школи) як соціально-педагогічного явища.

Для розв'язання поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку використано комплекс методів дослідження: *загальнонаукові* (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, ретроспективний, хронологічний), що стали основою для вивчення суперечностей, обґрунтування періодів розвитку сільської школи в хронологічних межах дослідження, виявлення особливостей змістово-методичного, матеріально-технічного, кадрового забезпечення розвитку сільської школи; *історико-генетичний* уможливив структурування джерельної бази, аналіз соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи та визначення чинників впливу на її розвиток, висвітлення прогресивних педагогічних ідей, що впливали на розвиток сільської школи; *проблемно-генетичний* дав змогу схарактеризувати й реконструювати розвиток сільської школи в другій половині 50 – 90-х рр. ХХ ст. як інтегроване соціально-педагогічне явище; *конструктивно-генетичний* зумовив розроблення періодизації та виявлення тенденцій і суперечностей розвитку сільської школи в межах дослідження; *термінологічний* уможливив аналіз наукових напрацювань з метою визначення поняттєво-термінологічного апарату дослідження; *парадигмальний* забезпечив аналіз і порівняння нормативних документів, які визначали стратегії і парадигми розвитку сільської школи в різні періоди; *метод моделювання*, що дав змогу розробити прогностичні моделі профілізації сільської школи; *конкретно-історичний* застосовувався з метою аналізу документів, які визначали розвиток сільської школи; *історико-компаративістський* сприяв розробленню періодизації, визначенню тенденцій розвитку сільської школи.

Джерельну базу дослідження складають документи (опубліковані та неопубліковані), що регулювали розвиток сільської школи в Україні в другій половині ХХ ст., а саме: інформаційні повідомлення, закони, накази, циркуляри, постанови Народного комісаріату освіти УСРР, Ради

Міністрів СРСР з питань народної освіти в УРСР, ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, Міністерства освіти УРСР, стенограми нарад директорів обласних інститутів післядипломної освіти, звіти керівних органів освіти, збірники документів учительських з'їздів, нарад керівників освіти (сільських районів), на яких обговорювалися напрями розвитку сільської школи. Основою для написання дисертації стали матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (фонди: № 166 Народний комісаріат освіти УСРР (НКО) (1918–1941), Міністерство освіти УРСР (1946–1988), Міністерство народної освіти УРСР (1988–1992), Міністерство освіти України (1992–2000), оп. 1, 3, 7, 9, 10, 15, 17, 18); Центрального державного архіву громадських об'єднань України (фонд № 1 Центральний комітет Комуністичної партії України (1917–1991), оп. 1. Матеріали з'їздів, конференцій, пленумів ЦК Компартії України (1917–1971), оп. 2. Матеріали з'їздів, пленумів, зборів партійного активу, нарад і засідань ЦК (1972–1991); фонди Педагогічного музею України [матеріали з досвіду роботи Богданівської середньої школи Знам'янського району Кіровоградської області, Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області; рукописи [з особистих архівів І. Ткаченка, О. Захаренка]; рукописи з досвіду роботи Новопокровської середньої школи Солонянського району Дніпропетровської області [з особистого архіву директора В. Сиволоба]. Важливе місце відведено працям монографічного характеру, брошурам, статтям з питань розвитку сільської школи, опублікованим упродовж досліджуваного періоду. Проаналізовано періодичні видання, на сторінках яких публікувалися освітні документи, що регулювали діяльність сільської школи, праці педагогів і громадськості з розвитку сільської школи, а саме: «Радянська школа» (1945–1991), «Рідна школа» (1991–2013), «Збірник наказів та розпоряджень НКО УРСР» (1939–1961), «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР» (1962–1988), «Інформаційний збірник наказів та інструкцій Міністерства народної освіти УРСР» (1989–1992), «Інформаційний збірник Міністерства народної освіти України (1993–1997), «Інформаційний збірник Міністерства освіти України» (1998–1999), «Зібрання постанов уряду України» (1991–1996), «Збірник урядових нормативних актів України» (1997–1999), «Статистичні матеріали Міністерства освіти України» (1993–2000).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягають у тому, що:

- *уперше* обґрунтовано парадигмально-диференційовану модель дослідження соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в Україні другої половини 50-х–90-ті рр. ХХ ст., а саме: вимоги суспільства до загальноосвітньої, трудової та професійної підготовки учнів сільських шкіл; вплив освітніх парадигм на функціонування сільської школи, взаємозв'язки між соціально-економічними запитами на освіту учнів та особливостями розвитку сільської школи; між розвитком сільської школи та економічними, демографічними, соціально-культурними, педагогічними чинниками; місце педагогічної науки та новаторства в удосконаленні практики

сільської школи;

історико-педагогічна реконструкція та структуризація соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи України в межах дослідження дали змогу виявити нові знання щодо соціальної зумовленості розбудови сільської школи. Поступ сільської школи в Україні подано як соціокультурний феномен, в еволюції якого виокремлено чотири періоди, для яких характерною є зовнішня диференціація сільської та міської школи, що визначалася освітньою політикою, регулюванням завдань, змістово-методичного та організаційного забезпечення навчально-виховного процесу, типів шкіл, їх мережі, вимог до вчителя. Внутрішньошкільна диференціація полягала в урахуванні індивідуальних потреб учнів з метою реалізації особистісної освітньої траєкторії (поглиблене вивчення окремих предметів, етнокультурної компоненти змісту шкільної освіти в сільській місцевості). Перший період (20-ті – перша половина 50-х рр. XX ст.) – становлення та розвиток сільської школи в УСРР (УРСР), в якому виділено три етапи: адаптації сільської школи до соціальних трансформацій радянського села (20-ті рр. XX ст.), уніфікації сільської школи в радянській системі освіти (30-ті – 40-ві рр. XX ст.), загострення суперечностей у розвитку сільської школи (40-ві – перша половина 50-х рр. XX ст.). Другий період (1958–1972) – зміцнення зв'язків сільської школи з соціально-культурним середовищем в умовах реформування радянської системи освіти – характеризується двома етапами: 1958–1964 рр. – диференціації завдань і шляхів розвитку сільської школи в умовах лібералізації суспільного життя, 1964–1972 рр. – подолання відставання діяльності сільської школи від науково-технічного прогресу. Третій період (1972–1991) – трансформація сільської школи та пошуки шляхів наближення її до міської, в межах якого виділено два етапи: уніфікації діяльності сільської школи (1972–1984), відновлення в сільській школі етнокультурних тенденцій за умови часткової демократизації суспільного життя (1984–1991). Четвертий період (1991–1999) – розвиток сільської школи в умовах становлення ринкових відносин у незалежній Україні;

відповідно до встановлених періодів з'ясовано тенденції та суперечності функціонування сільської школи зазначених відтинків історії, обґрунтовано перспективний напрям в історії педагогіки України, що полягає в комплексному дослідженні соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи, взаємозв'язків соціальних, економічних, політичних, культурних і педагогічних чинників у її розвитку, врахуванні принципу диференціації як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях;

у науковий обіг уведено статистичні матеріали щодо змін мережі сільських шкіл та їх кадрового забезпечення, маловідомі й невідомі архівні документи, історичні факти, що ілюструють істотні зміни сільської школи України у визначених хронологічних межах;

- *уточнено* поняттєво-категоріальний апарат (соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи; зовнішня, внутрішньошкільна диференціація функціонування сільської школи);

конкретні дати перебігу змін розвитку сільської школи, що є відправними в розробленій періодизації; опис передового досвіду та педагогічного новаторства, що впливали на якісні зміни в діяльності сільської школи; динаміку змін мережі сільських шкіл у різні періоди; сутність взаємозв'язків між соціальними запитами суспільства щодо освіти учнів сільських шкіл і тенденціями вдосконалення шкільної освіти в сільській місцевості; принципи систематизації історіографії та джерельної бази з проблеми дослідження (достовірності, системності, інтердисциплінарності, зумовленості внутрішніх соціально-педагогічних зв'язків розвитку сільської школи); зовнішні та внутрішні закономірності розвитку сільської школи; положення щодо реалізації новаторських педагогічних ідей у сільських школах України; систематизацію сільських шкіл різних типів; соціально педагогічні умови моделювання профільної школи в освітньому середовищі села;

- *подальшого розвитку набули:* систематизація історіографії проблеми за напрямками: історико-педагогічна (радянської доби), періоду незалежної України, наукові праці із соціології та демографії, економіки, класифікація й систематизація опублікованих і неопублікованих джерел, закони, постанови, накази, інструкції, рішення керівних органів освіти, неопубліковані джерела з особистих архівів сільських педагогів, навчальні плани, навчальні програми, що відображають особливості діяльності сільської школи та професійні вимоги до вчителя;

типологія сільських загальноосвітніх навчальних закладів, що дало змогу з'ясувати особливості якісних змін шкільної освіти сільської місцевості в різні періоди;

висвітлення внеску педагогів-новаторів у розроблення перспективних шляхів розбудови сільської школи.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що його положення використано і впроваджено в авторському спецкурсі «Соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи в Україні (1958-2000)» для студентів вищих педагогічних навчальних закладів I–IV рівнів акредитації освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки «Педагогічна освіта».

Основні положення дисертаційного дослідження **впроваджено** в освітній процес Бердянського державного педагогічного університету (довідка про впровадження № 57-18/2260 від 16.10.2012), Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» (довідка про впровадження № 1041 від 31.10.2012), Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка про впровадження № 2820 від 15.11.2012), Комунального закладу «Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» (довідка про впровадження № 498 від 20.06.2013), Київського університету імені Бориса Грінченка (довідка про впровадження № 683/1-н від 24.09.2013).

Теоретичні результати й матеріали дослідження можуть бути використані у формуванні стратегій розвитку сільської школи в сучасних соціально-економічних, культурних, демографічних умовах, оновленні моделей сучасних сільських шкіл, зокрема профільних, формуванні варіативної складової змісту навчального плану та наближенні змісту загальної середньої освіти учнів сільських шкіл до потреб соціокультурного середовища села.

Узагальнені висновки, положення, фактографічний матеріал, джерельна база можуть слугувати основою для подальших наукових розвідок з історії розвитку сільської школи, історії педагогіки, історії України, розширення, доповнення та оновлення змісту навчального курсу «Історія педагогіки», розроблення спецкурсів з історії освіти України, у системі післядипломної педагогічної освіти.

Особистий внесок автора. У науково-методичних рекомендаціях «Організація профільного навчання у сільських загальноосвітніх навчальних закладах», написаних у співавторстві (І. С. Волощук, В. В. Мелешко, Г.О. Васьківська, А.В. Лопухівська, В. П. Шепотько, Ю. С. Мельник, Л.В. Романенко), особистий внесок автора полягає в розкритті особливостей розвитку профільних шкіл у сільській місцевості та сутності організації в них профільного навчання, що подано в авторському розділі «Організація профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих у сільській місцевості». У науково-методичному посібнику «Варіативні моделі розвитку сільських загальноосвітніх навчальних закладів», написаному у співавторстві (В. В. Мелешко, І. С. Волощук, А.В. Лопухівська, Ю.С. Мельник, І. В. Мельник, Л. М. Попович, Л. М. Шевчук / [за заг. ред. В. В. Мелешко]) авторський внесок полягає в обґрунтуванні проблем розвитку профільних шкіл у сільській місцевості, розкритті методологічних основ моделювання сільських профільних шкіл, розробленні особистісно зорієнтованої моделі розвитку профільної школи (Семенівська загальноосвітня школа I – III ступенів Обухівського району Київської області).

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дослідження висвітлено у виступах на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах, а саме:

міжнародні: «Роль едукативного середовища у підготовці вчителя сільської школи» (Умань, 2007), «Розвиток освітньо-виховного простору в Карпатах в умовах глобалізації: стан, проблеми, перспективи» (Івано-Франківськ, 2008), «Освіта дорослих для розуміння і соціального партнерства» (Київ, 2010), «Акмеологія – наука XXI століття» (Київ, 2011), «Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів» (Івано-Франківськ, 2013);

всеукраїнські: «Діяльність товариства «Взаємна поміч українського вчительства» (Івано-Франківськ, 1996), «Сучасна освіта в сільській школі: управління, навчальні та виховні аспекти» (Дніпропетровськ, 2003), «Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху» (Боярка, 2003)

«Управління системою освіти сільських адміністративних районів в умовах формування інноваційної моделі розвитку галузі» (Дніпропетровськ, 2005), «Моделі розвитку сучасної української школи» (Черкаси – Сахнівка, 2006), «Професійна підготовка вчителів в умовах упровадження кредитно-модульної системи» (Київ, 2007), «Роль педагогічної етики у професійній підготовці сучасного вчителя» (Київ, 2008), «Педагогічна спадщина А. С. Макаренка в контексті сучасної гуманістичної освіти» (Суми, 2008), «Теорія і практика розроблення прогностичних моделей шкіл майбутнього» (Ялта, 2008), «Актуальні проблеми формування навчально-виховного середовища в сільських загальноосвітніх навчальних закладах» (Івано-Франківськ, 2008), «Формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в умовах ВНЗ» (Умань, 2009), «Радянське минуле в дзеркалі сучасних досліджень з історії педагогіки» (Київ, 2010), «Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри» (Умань, 2012), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013).

Публікації. Результати дисертації висвітлено в 45 наукових працях, у тому числі: 1 – монографія, 1 – посібник (у співавторстві), 22 статті в наукових фахових виданнях України, 4 – у наукових періодичних виданнях інших країн, 17 публікацій, які додатково відображають результати дисертації.

Кандидатську дисертацію з теми «Формування творчої активності старшокласників у сфері функціонування громадської думки», спеціальність 13.00.01 – теорія та історія педагогіки, захищено в 1992 році, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, шести розділів і висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 590 сторінок, із них 411 сторінок – основний текст. Список використаних джерел охоплює 930 найменувань (із них 124 – архівні справи) на 86 сторінках. Робота містить 15 таблиць, 10 рисунків. Додатки розміщено на 93 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, мету, завдання, об'єкт і предмет, визначено хронологічні й територіальні межі, розроблено концепцію та методологічну основу, методи дослідження, окреслено джерельну базу дисертації, розкрито її наукову новизну, теоретичне й практичне значення дослідження, подано дані про особистий внесок автора та апробацію результатів дисертації.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади дослідження**» схарактеризовано концепцію дослідження, визначено методологію, методи та принципи, що становлять основу історико-педагогічного аналізу.

На філософському рівні розкрито соціокультурний і ціннісний концепти розвитку освітніх

парадигм і трансформування освітніх систем, взаємозв'язки між запитами соціально-економічного розвитку суспільства та розвитком сільської школи, вплив соціокультурного середовища на її функціонування (В. Андрущенко, Г. Балл, М. Бахтін, М. Бубер, І. Бех, В. Бондар, Віт. Бондар, М. Буровський, Б.Гершунський, А. Запесоцький, І. Зязюн, Е. Ілленков, В. Кремень, Н. Крилова, В.Лутай, В. Огнев'юк, О. Комарова, К. Корсак, Н. Лавриченко, В. Луговий, Н.Ничкало), особливості системно-діяльній концепції філософії освіти (Н.Алексєєва, Г. Батіщев, Б. Юдін).

На загальнонауковому методологічному рівні конкретизовано істотні особливості методології (Є. Бережнова, В. Загвязінський, В. Краєвський, Г. Щедровицький), підходи до дослідження соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи, що увиразнюють сутнісні особливості трансформаційних змін у різні періоди історико-педагогічних пошуків, а саме: системний (О. Адаменко, В.Биков), парадигмальний (М. Богуславський, О. Пометун), міжпарадигмальний підхід (Г. Балихін, Г. Корнетов, І. Колеснікова), соціокультурний (Л. Байбородова, М. Боровський, Б. Гершунський, Н. Крилова, Я. Нейматов, О. Сухомлинська, Н.Черняковська, А. Ярошенко), формаційний (І. Аносов, П. Антохін, М.Богуславський, О. Сухомлинська), цивілізаційний (Е. Дніпров, Г. Корнетов), особистісно-діяльній (І. Бех, О. Леонтєв, А. Петровський), диференційований (Н. Бібік, М. Бурда, О. Ляшенко, О. Сухомлинська).

Визначено вихідні положення періодизації педагогічної думки в окреслених хронологічних межах (Н. Гупан, Н. Дічек, О. Сухомлинська), розвитку школи в умовах трансформацій системи освіти (Л. Березівська, В. Курило), впливу освітніх парадигм на розвиток освіти (історичної) радянської доби (О. Пометун, Г. Фрейман), загальні підходи до періодизації педагогічної думки (А. Бондар, Я. Бурлака, А.Джуринський, О. Дзевєрін, М. Дмитрієко, Б. Кобзар, Д. Луцик, О. Любар, В.Марочко, Ю. Руденко, М. Стельмахович, Д. Федоренко).

У дисертації виокремлено чотири етапи історико-педагогічної історіографії Досліджуваного феномену (20-ті – перша половина 50-х рр. ХХ ст.; 1958–1972; 1972–1991; 1991–1999) і проаналізовано за такими проблемами: історіографія з проблеми) дослідження, праці з історії освіти України, економіки, соціології, демографії, педагогіки.

Результати історіографічного огляду засвідчили відсутність комплексного дослідження соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в окреслених хронологічних і географічних межах як наукової проблеми. В історіографії радянської доби сільська школа висвітлювалася в контексті соціально-політичних перетворень у селі (І. Білодід, С. Березняк, А. Бондар, В. Гомоннай, М. Грищенко, М.Грищенко, О. Завадська, Н. Калініченко). Тенденції розвитку сільської школи радянської системи освіти подано в руслі політичних ідеологем, без розкриття суперечностей розвитку школи, що були пов'язані з необдуманими рішеннями щодо зселення й укрупнення сіл.

За результатами вивчення опублікованих джерел з'ясовано вплив лібералізації суспільних

умов, послаблення адміністративного тиску на формування педагогічної думки (В. Сухомлинський, І. Ткаченко). У цей період зверталася увага на вироблення шляхів розвитку школи, оновлення змісту загальної середньої освіти на тлі партійно-державного замовлення щодо мети і завдань політехнізації освіти, приведення шкільної освіти учнів у відповідність із соціально-економічними, культурними потребами (О. Беляєв, С. Гончаренко, О. Дзеверін, М. Михайлов, М.Леонов, О. Дубінчук). З'ясовано взаємозв'язок між соціальними запитами суспільства до освіти учнів сільських шкіл і висвітленням у наукових студіях економічних чинників впливу на розміщення сільських шкіл, розвиток їх структур та формування шкільної мережі (М. Леонов, В. Селіванов). У контексті подолання відмінностей між сільською школою і міською акцентувалася увага на висвітленні змістово-методичного забезпечення трудового навчання в сільських школах, діяльності учнівських виробничих бригад (А. Дьомін, В. Моцак, І. Ткаченко, В. Поляков, В.Сухомлинський).

У руслі проблеми дослідження в окреслених хронологічних межах проаналізовано праці, що розкривають вплив господарсько-галузевої діяльності на формування сільських поселень і розвиток шкільної мережі (М. Агафонов, С. Лавров), взаємозв'язки між специфікою розвитку економіки, підготовкою в сільській школі майбутніх робітників індустріальної сфери та демографічною ситуацією в сільській місцевості (Т. Грачов, А. Доценко, Т. Заславська, С. Ковальов), шляхи вдосконалення шкільної освіти в умовах демографічного спаду (В. Нікітенко), вплив демографічного чинника на збереження українського села (О.Бражнікова, В. Живодьор, Г. Леонтєва).

Відповідно до предмета дослідження проаналізовано дисертаційні розвідки, які розкривають дотичні проблеми сільської школи. Окремі аспекти висвітлено в дисертаційних дослідженнях з проблеми розвитку загальноосвітньої школи: трудова спрямованість освіти в 1920–1930-х рр. (С. Мазуренко); особливості становлення педагогічної освіти в Україні в радянську добу (В. Майборода); суперечності в трудовій підготовці учнів (друга половина ХХ ст.); здійснення трудового виховання в авторських школах (Н. Калініченко); педагогічні умови профільного навчання в школі сільської місцевості, варіативний характер проектування профільних шкіл (Н.Шиян); суперечності й тенденційність висвітлення проблем сільської школи в 50-80-х рр. ХХ ст. в періодичній пресі (Г. Щука); вплив завдань соціально-культурного будівництва на розвиток змісту освіти в сільських школах УСРР в 20-30-х рр. ХХ ст. (Ю. Багно); домінування зв'язку сільської школи з соціальним оточенням, природою; основні чинники розвитку освіти на державному й регіональному рівнях (В. Курило); педагогічні засади розвитку творчих здібностей учнів в умовах сільських шкіл різних структур (І. Волощук); соціально-педагогічні основи управління освітою в регіоні (М. Дарманський); теорія і практика освітнього шкільного округу (І. Осадчий); психолого-педагогічне проектування виховного процесу в сільській загальноосвітній

школі (О. Коберник); особливості модернізації змістово-методичного забезпечення формування готовності старшокласників сільських шкіл до трудової діяльності в ринкових умовах (Р. Лучечко); особливості та суперечності залучення учнів до продуктивної праці в 50-80-х рр. ХХ ст., мотиваційні, соціально-економічні фактори входження в підприємницьку діяльність (С. Мельников); трудова підготовка учнів (С. Дем'янчук); педагогічні ідеї І.Ткаченка (А. Іванко, Г. Левченко, О. Максимчук); вимоги до вчителя сільської школи, педагогічний досвід О. Захаренка; основи національного виховання та розвитку сільської школи (В. Кузь); особливості реалізації в змісті навчання принципу зв'язку з життям у другій половині 50-х рр. ХХ ст. (Л. Березівська); у контексті ідей національної школи на початку ХХ ст. (Л. Вовк, І. Зайченко, Н. Побірченко).

Для періоду розвитку сільської школи в умовах становлення ринкових відносин незалежної України характерними були наукові розвідки, що ґрунтувалися на особистісно орієнтованій парадигмі. Вагомими в контексті проблеми дослідження є праці, що розкривають особливості та розвиток національної школи в Україні (С.Гончаренко, П. Дроб'язко, Ю. Мальований, Б. Ступарик, М. Стельмахович, М.Ярмаченко). Важливу складову джерельної бази становлять праці з проблеми трансформації вимог до вчителя сільської школи, вдосконалення змісту й форм його підготовки в радянську добу та незалежній Україні (О. Киричук, М. Козій, Л.Кондратенко, М. Красовицький, С. Крисюк, А. Кузьмінський, О. Межирецький, Л.Присяжнюк, О. Савченко, Р. Скульський).

Для окреслення періодизації соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в радянську добу та вдосконалення її функціонування в системі освіти України основоположними стали парадигмальний, культурно-антропологічний, цивілізаційний та диференційований підходи (Г. Биков, М. Богуславський, Н. Гупан, Г. Корнетов, О. Ляшенко, О. Сухомлинська). Відповідно до зазначених підходів виділено основні періоди. Перший період (20-ті – перша половина 50-х рр. ХХ ст.) – становлення та розвиток сільської школи в УСРР (УРСР). У цьому періоді виділено три етапи: адаптації сільської школи до соціальних трансформацій радянського села (20-ті рр. ХХ ст.), уніфікації сільської школи в радянській системі освіти (30-ті – 40-ві рр. ХХ ст.), загострення суперечностей у розвитку сільської школи (40-ві – перша половина 50-х рр. ХХ ст.). Другий період (1958–1972) – зміцнення зв'язків сільської школи з соціально-культурним середовищем в умовах реформування радянської системи освіти, що характеризується двома етапами: диференціації завдань і шляхів розвитку сільської школи в умовах лібералізації суспільного життя (1958–1964), подолання відставання діяльності сільської школи від науково-технічного прогресу (1964–1972). Третій період (1972–1991) – трансформація сільської школи в умовах стандартизації шкільної освіти та пошук шляхів наближення її до міської – поділяємо на два етапи: уніфікації діяльності сільської школи (1972–1984), відновлення в сільській школі етнокультурних тенденцій в умовах

часткової демократизації суспільного життя (1984–1991). Четвертий період (1991–1999) – розвиток сільської школи в незалежній Україні. Концептуальною ідеєю періодизації соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в окреслених хронологічних межах є розуміння того, що її трансформація в радянську добу не є абсолютним протиставленням періоду модернізації в незалежній Україні, а тому й не поділяємо на суто радянську та часів незалежності. Результатом історико-генетичного аналізу стала реконструкція соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в різні періоди для з'ясування чинників, що істотно можуть впливати на її поступ у сучасних умовах.

У другому розділі **«Соціально-педагогічні передумови становлення та розвитку сільської школи в УСРР (УРСР) (20-ті-перша половина 50-х рр. XX ст.)»** розкрито особливості розвитку сільської школи в радянській системі освіти, що полягали у формуванні нормативно-правової бази, закріпленні принципів навчання й виховання учнів, удосконаленні структури мережі шкіл, обсягу й змісту навчання, вихованні сільських школярів та їх участі в житті сільської громади, визначенні класово-ідеологічних вимог до вчителя сільської школи, загостренні відставання її від цивілізаційного суспільного розвитку.

З'ясовано, що державне регулювання розвитку сільської школи здійснювалося відповідно до стратегічних соціально-економічних завдань трансформації українського села. Віхи розвитку сільської школи характеризувалися державними планами, що визначали шляхи адаптації школи до економічних перетворень у селі. Тенденція становлення сільської школи в радянській системі освіти в 1923–1924 рр. характеризувалася вдосконаленням організаційно-педагогічних умов її роботи відповідно до потреб соціально-економічного розвитку держави. Розвиток школи в сільській місцевості визначався ідеєю практико-орієнтованого навчання й сільськогосподарською спрямованістю змістово-методичного забезпечення навчально-виховного процесу. Навчальний матеріал структурувався відповідно до природно-історичних та економічних умов села, району. «Сільськогосподарський ухил» у трудовій сільській школі на теренах УСРР поєднувався з соціальним вихованням на засадах класової ідеології, пріоритетом класового виховання та навчання з реалізацією ідей зв'язку школи з соціальним середовищем села.

Особливості вдосконалення діяльності сільської школи в 1924–1927 рр. полягали в методологічних пошуках і розбудові школи соціального виховання на педологічних домінантах. Оновлення змісту навчання й виховання відбувалося з урахуванням впливу соціального чинника, що в подальшому визначило сутність нормативно-знаннєвої педагогіки. Соціально-класова перебудова школи супроводжувалася політикою українізації, що досить позитивно сприймалася сільським соціальним середовищем. В УСРР сільська школа впродовж 1920–1927рр. пройшла етап руйнування старої системи освіти та становлення школи соціального виховання, формування єдиної трудової школи з впливом на її розвиток політичних і економічних чинників. Зміст

навчання й виховання учнів сільських шкіл був наближеним до умов практичного застосування в сільському господарстві та соціальному середовищі села. Для закладів освіти розроблялися навчальні плани та підручники, що відрізнялися від тих, які пропонувалися для міських шкіл. Мережу сільських шкіл становили навчальні заклади з українською, російською, польською, чеською, молдавською мовами навчання.

Доведено спробу поєднати принцип зв'язку школи з життям на українському фунті з класовим підходом (початок 30-х рр. XX ст.). Аналіз джерельної бази засвідчив, що перехід до загальної початкової школи на спільній основі з РСФРР, єдиних планів і підручників поклав початок уніфікації сільської школи в радянській системі освіти. Уніфікація навчальних планів, змісту підручників, типів шкіл була властива як селу, так і місту. Зв'язки школи із соціальним середовищем мали за своєю сутністю інструктивно-ідеологічний характер. Особливістю діяльності сільської школи в 30-ті рр. XX ст. була ліквідація неписьменності мешканців села, поширення шкіл колгоспної молоді (1930). Трансформація вимог до вчителя визначалася зміною професійних функцій від методологічної підготовки до ідейно-політичної, санітарно-просвітницької: учитель насамперед ставав провідником політики партії в умовах колективізації сільського господарства. Встановлено, що політехнічна школа не враховувала потреб соціально-культурного середовища селянської родини. У сільській місцевості переважали денні початкові школи та вечірні школи для колгоспної молоді (на базі початкової школи), що поєднували семирічну загальну освіту з політехнічною підготовкою до праці в сільському господарстві. Семирічки (з денною формою навчання) функціонували в містечках і містах, що створювало нерівні умови доступу сільських школярів до загальної освіти. Контроль за діяльністю вчителя, посилення адміністрування змісту, форм навчання й виховання учнів гальмували розвиток шкільної освіти в селі. Зазначено, що розширення територіальних меж СРСР (1939–1940) спричинило створення умов для розбудови радянської системи освіти на землях Галичини, Північної Буковини, Бессарабії. Зміст навчання, типи шкіл приведено у відповідність з усталеною радянською системою шкільної освіти, що ототожнювалася з потребами міста й закріпленням у сільській місцевості школи за колгоспами. За змістом освіти сільська школа майже не відрізнялася від міської. Сільське вчительство залучалося до виконання санітарно-гігієнічного просвітництва, всеобучу, боротьби з епідеміями.

Вивчення звітів, статистичних матеріалів керівних органів освіти (1941–1944) засвідчило брак інформації про розвиток сільської школи в період окупації України нацистськими військами, що унеможливило її об'єктивну оцінку. У післявоєнні роки збільшення частки сільських шкіл в УРСР відбулося насамперед за рахунок входження до її складу Закарпатської (1944) та Кримської (1954) областей. Статистичні дані про розвиток мережі шкіл та чисельність учнів у них досить приблизні, оскільки варто брати до уваги воєнні втрати населення, наслідки внутрішньої

післявоєнної міграції.

З'ясовано, що економічна розбудова народного господарства на початку 50-х рр. ХХ ст., впровадження нової техніки та технологій виробництва загострили формування вимог до шкільної освіти, яка не відповідала потребам суспільства, насамперед ідейно-політичним та економічним. Часткові зміни сільської освіти в першій половині 1950-х рр. зумовили розширення мережі вечірніх і заочних шкіл для сільської молоді, створення у великих селах шкіл-інтернатів, пришкільних інтернатів, однак вони не мали суттєвого впливу на розвиток шкільної освіти в сільській місцевості. Домінування початкової школи та недоступність для більшості учнів семирічної та середньої освіти свідчать про меншовартісний статус сільської школи. Перенесення функцій матеріально-технічного забезпечення шкіл на колгоспи, відсутність державного фінансування гальмували розвиток середніх загальноосвітніх закладів у селі.

Виявлено суперечності між потребами ідейно-політичного й економічного розвитку радянського суспільства та відставанням існуючої системи шкільної освіти, між потребами приведення змісту і структури шкільної освіти відповідно до наукового й економічного рівнів і відставанням шкільної освіти в сільській місцевості, суспільним визнанням значення сільської школи в підготовці молоді до праці та відсутністю адекватних соціально-педагогічних засад її розвитку.

У третьому розділі **«Зміцнення зв'язків сільської школи з соціально-культурним середовищем в умовах реформування радянської системи освіти (1958–1972)»** узагальнено особливості становлення сільської школи в умовах лібералізації суспільного життя (1958–1964). Виявлено взаємозв'язки між розвитком сільської школи та системними економічними, соціальними, адміністративними перетвореннями в українському селі. Регулювання розвитку сільської школи здійснювалося на спільній з міською школою законодавчій базі. Закон СРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958) та закон УРСР «Про зміцнення зв'язку школи з життям і подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (1959) визначили мету, завдання шкільної освіти, розвиток типів і структур загальноосвітніх шкіл. На цій законодавчій базі розроблено Положення про восьмирічну, середню загальноосвітню (змінну) школу і середню трудову політехнічну школи з виробничим навчанням. Сільські середні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням здобули право пристосовувати навчальний процес до сезонних умов, проведення виробничої практики в колгоспах (літньо-осінній період). Сільські школи, як і міські, переходили на однозмінне навчання. Зрівняно обсяг навчального навантаження вчителів сільських і міських шкіл (18 годин на тиждень).

Встановлено, що зовнішня диференціація змісту навчання учнів сільських шкіл, типів шкіл у сільській місцевості була зумовлена потребами соціально-економічного розвитку села, підготовки

працівників для роботи в сільському господарстві. Особливості оновлення змісту, форм і методів організації навчально-виховного процесу (1960–1961) полягали у збільшенні навчальних годин на виробниче навчання з метою оволодіння учнями однією з масових професій (учні 5-8 класів набували практичних умінь і навичок сільськогосподарської праці, учні 9–11 класів здобували політехнічну професійну підготовку). Для сільських шкіл готувалися підручники з урахуванням вивчення основ сільськогосподарського виробництва. Характерною особливістю діяльності сільської школи були учнівські виробничі бригади, ланки. Швидкі темпи переходу до загальної обов'язкової восьмирічної освіти (1962–1963), створення умов для переходу до загальної середньої освіти загострили наявні в розбудові сільської школи проблеми, серед яких надзвичайно складними були другорічництво та відставання школи від потреб науково-технічного прогресу.

З'ясовано, що суперечливість і нестабільність соціально-економічних, політико-ідеологічних перетворень на початку 1960-х рр. позначились на розвитку сільської школи. Відміна територіально-адміністративного управління сільськими господарськими районами (1964), прагматична політика держави щодо села як додатку до індустріального міста визначили пріоритети розвитку сільської школи в другій половині 60-х рр. минулого століття. Зміст освіти характеризувався трудовою підготовкою й політехнічною спрямованістю на засадах науково-технічного прогресу, що мало забезпечити необхідний рівень загальноосвітніх знань учнів для вступу до технікумів та інститутів. У навчальних планах посилено загальнонаукову (основи наук) і практичну компоненти, що передбачали професійну підготовку трактористів, механізаторів сільського господарства, тваринників-механізаторів, рільників, садівників. Зовнішня диференціація змістово-методичного забезпечення виробничого навчання здійснювалася згідно з потребами колгоспів і радгоспів, соціокультурної сфери села в підготовці кадрів із середньою освітою. У школах започатковано підготовку вихователів дошкільних установ, піонервожатих, бібліотекарів для сфер освіти та культури в селі. У діяльності сільської школи реалізовано зовнішню (різномірну) диференціацію з метою вдосконалення змісту освіти, поліпшення знань школярів з основ наук у процесі факультативних занять, функціонування класів із поглибленим вивченням окремих предметів.

Узагальнено та систематизовано типи середніх загальноосвітніх шкіл, що розвивалися в сільській місцевості за такими критеріями, як обсяг знань, вік учнів і форма навчання, час і місце перебування учнів. З'ясовано, що в сільській місцевості функціонували початкові, восьмирічні школи та середні трудові політехнічні школи з виробничим навчанням, дослідні середні школи з 11-річним курсом навчання, що створювалися під керівництвом Науково-дослідного інституту педагогіки Міністерства освіти УРСР (1958), середні школи з класами з виробничим навчанням, за обсягом знань – загальноосвітні. У селах розвивалися денні загальноосвітні школи (1–10 (11) класи), вечірні й змінні школи робітничої сільської молоді (восьмирічні, середні) (1958), які

систематизовано за віком учнів і формою навчання. У мережі сільських шкіл збільшилась кількість шкіл-інтернатів (восьмирічних, середніх) та середніх загальноосвітніх шкіл з пришкільними інтернатами, шкіл з продовженим днем, санаторних (лісових) шкіл, що становили окрему групу, визначених за часом і місцем перебування учнів. У селах функціонували переважно початкові й восьмирічні школи.

З'ясовано, що реформування радянської системи освіти (1958) дало імпульс розвитку матеріально-технічної бази сільських шкіл, сприяло надолуженню втрат попереднього періоду, посиленню економічної функції шкільної освіти учнів. Встановлено, що соціально-економічна зумовленість розвитку сільської школи була визначальною для вдосконалення фахової підготовки вчителів, розв'язання завдань зміцнення її зв'язку з життям і практикою сільськогосподарського виробництва. Для підготовки вчителів трудового навчання, сільськогосподарської праці було започатковано діяльність інженерно-педагогічних факультетів, створених у політехнічних інститутах (Київському, Львівському, Сталінському (Донецькому), Харківському) та відкрито агропедагогічні факультети в Полтавському й Уманському сільськогосподарських інститутах. Виявлено, що в цей період перебудова роботи школи розглядалася в контексті нового бачення функцій учителя сільської школи. Зміни вимог до вчителя визначалися як загальними стратегіями перебудови системи шкільної освіти, так і специфічними для сільської школи: викладання предметів, зорієнтованих на сільськогосподарське виробництво, трудове навчання, керівництво учнівськими виробничими бригадами та зміцнення зв'язку з соціокультурним середовищем села. Навчальні плани і програми підвищення кваліфікації вчителів розроблялися з урахуванням потреб малокомплектних, початкових, восьмирічних і середніх шкіл, особливостей їх діяльності. Підготовку вчителів і керівників сільських шкіл до виконання професійних обов'язків, громадських (соціально-ідеологічних) доручень було урізноманітнено за формами і змістом у системі післядипломної освіти.

Дослідження соціально-педагогічних засад сільської школи в період «зміцнення зв'язків сільської школи з соціально-культурним середовищем в умовах реформування радянської системи освіти» (1958 – 1972) дало підстави для визначення характеристик її діяльності, а саме: урізноманітнення зв'язків школи із соціальним середовищем села, зумовлене виконанням завдань сільської школи щодо підготовки спеціалістів для роботи в аграрному й соціокультурному секторах села, закріплення та посилення в нормативно-правових документах культурно-економічного статусу школи як продуктивної сили в сільськогосподарському комплексі, диференціація (зовнішня, різнорівнева) розвитку сільської школи на основі запитів суспільства щодо підготовки освічених працівників для різних галузей народного господарства та вступу до інститутів і технікумів. Зміна суспільних вимог до навчання й виховання учнів простежується в частих змінах навчальних програм, намаганнях поєднати загальнонаукову й практико орієнтовані

складові змісту освіти, що позначалося на вдосконаленні соціальної моделі вчителя, керівника сільської школи.

У четвертому розділі «**Трансформація сільської школи та пошук шляхів наближення її до міської в Українській РСР (1972–1991)**» з'ясовано, що подолання відмінностей між міською і сільською школами здійснювалось в умовах уніфікації радянської системи загальної середньої освіти. Розвиток матеріально-технічної бази, пріоритетність капітального будівництва середніх загальноосвітніх шкіл розглядалися як дієвий засіб подолання відмінностей між сільською і міською школами. Уніфікація типів і структур школи, навчально-методичного забезпечення (на республіканському рівні розроблялись лише програми і підручники для початкової школи, з української мови та літератури, трудового навчання), перехід на безкоштовне користування підручниками впродовж 1978–1983 рр. Зумовили стандартизацію змісту загальної середньої освіти.

Пошук шляхів подолання відставання сільської школи від міської реалізовувався в кооперації малокомплектних початкових і восьмирічних шкіл з культурно-освітніми закладами села. Малокомплектні школи входили в структуру центрів побутового, соціально-культурного обслуговування населення. Розвивалися різні форми кооперування: дитячий дошкільний заклад – початкова школа, восьмирічна школа – сільський клуб. У селах з кількістю дві-три тисячі мешканців будували середні школи з паралельними класами, спортивним залом і майданчиками, бібліотекою, які використовувалися і для потреб села, однак перешкоджали широкому розвитку кооперації сільських шкіл із побутово-культурними закладами села міжвідомчі бар'єри, відсутність нормативно-правової бази для регулювання кооперативних форм розвитку сільської школи.

Виявлено зв'язок між оновленням змісту шкільної освіти та вдосконаленням матеріально-технічного забезпечення розвитку сільської школи. Доведено, що у 80-х рр. ХХ ст. виявлено низку суперечностей: між суспільними вимогами щодо подолання відмінностей між сільською і міською школами, що ґрунтувалися на наближенні першої до спільних стандартів змісту, матеріально-технічного забезпечення та зниження економічних спроможностей багатьох відомств і підприємств сільськогосподарської галузі щодо їх фінансування, між потребами суспільства в підготовці учнів сільських шкіл до праці, оволодіння певною професією та застарілою навчально-технічною базою, що призвело до відставання розвитку багатьох сільських шкіл, між потребами суспільних перебудов, модернізації економіки та реальним станом стагнації всієї освітньої галузі.

Встановлено, що перенесення функції фінансування розвитку сільської школи на базові підприємства (1984–1991) сприяло відновленню зв'язків з соціокультурним середовищем села, сільськогосподарським виробництвом в умовах часткової демократизації суспільства, однак не забезпечувало потреб сільських шкіл. Добробут шкіл залежав від фінансового стану підприємств,

що гальмувало їх подальший розвиток. Реформа освіти (1984) суттєво не вплинула на розбудову сільської школи, оскільки декларування шляхів розбудови фінансово не підкріплювалося.

Часткові зміни в розвитку сільської школи виявлялися в зміцненні зв'язків із практикою сільськогосподарського виробництва, орієнтації трудового й виробничого навчання на сільськогосподарські професії. Зміни простежуються також в змісті програмно-методичного забезпечення з біології, трудового навчання, продуктивної та суспільно корисної праці. Послаблення адміністрування сільською школою та утвердження державно-громадського управління школою створили сприятливі умови для зростання ініціатив «знизу»: залучення батьків, учнів, громадськості села до вибору змісту шкільного компонента, форм трудового й профільного навчання. Новацією в розвитку сільської школи було впровадження в освітній процес етнокультурної складової – виробничого навчання за профілями народних промислів. Доповнення навчальних планів і програм культурологічною складовою сприяло розширенню знань про національний і глобальний культурний простір. У сільських школах розпочалося поглиблене вивчення предметів естетичного циклу в навчальні програми з української та російської мов і літератур, історії, музики, образотворчого мистецтва, впроваджувалися питання етнографії та побуту. Етнокультурні тенденції в сільських школах розвивалися на засадах радянської культурно-освітньої стратегії, намаганні поєднати етнокультурну та політико-ідеологічну складові навчально-виховного процесу.

Подолання відмінностей сільської школи від міської визначалося приведенням шкільної мережі відповідно до «оптимальних» вимог. З'ясовано, що регулювання розвитку шкільної мережі було зумовлено насамперед економічними чинниками. Тенденція розвитку мережі шкіл виявлялася в зменшенні кількості початкових і восьмирічних шкіл та розбудові потужних середніх загальноосвітніх шкіл. До якісних показників оновлення шкільної мережі віднесено розбудову нового типу професійно орієнтованої школи – міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК), середні загальноосвітні школи з виробничим навчанням, середні загальноосвітні школи з виробничим навчанням для дітей, схильних до музики, хореографії, образотворчого мистецтва, школи-інтернати (восьмирічні, середні загальноосвітні школи-інтернати з виробничим навчанням), середні загальноосвітні школи з поглибленим вивченням окремих предметів. Негативною тенденцією було необґрунтоване закриття загальноосвітніх шкіл в економічно неперспективних селах, без урахування потреб мешканців в освіті, що зумовило проблему територіальної віддаленості багатьох шкіл від учнів.

Встановлено, що пошук шляхів подолання відмінностей між сільською і міською школами зумовлював нові професійно-особистісні вимоги до вчителя. Державна підтримка соціального статусу сільського вчителя сприяла формуванню його позитивного іміджу. Значна увага приділялася підготовці вчителів сільськогосподарської, обслуговуючої та технічної праці,

майстрів виробничого навчання. Впровадження атестації керівників шкіл, зміна функцій сільського вчителя сприяли оновленню змісту й форм підвищення кваліфікації. У навчальних планах і програмах професійної підготовки та підвищення кваліфікації вчителів оновлено змістову компоненту, що пов'язано з інформатизацією освітнього середовища та підготовкою до викладання нових предметів, а саме: «Народні та художні промисли», «Народна творчість і фольклор», «Етнографія», «Народознавство». Навчальні плани підвищення кваліфікації (1984) розроблялися з урахуванням потреб учителів малокомплектних шкіл, які викладали кілька предметів трудового навчання та продуктивної праці.

До недоліків цього періоду віднесено випереджальні зміни суспільних стратегій щодо сільської школи та неспроможність фінансового й матеріального забезпечення їх потреб колгоспами і радгоспами, гальмування державної підтримки розвитку школи в сільській місцевості, економіко-прагматичні пріоритети оптимізації мережі сільських шкіл.

У п'ятому розділі **«Розбудова сільської школи в незалежній Україні (1991–1999)»** висвітлено пріоритетні напрями модернізації сільської школи в умовах становлення ринкових відносин.

Нормативно-правове утвердження мети й принципів загальної середньої освіти на особистісно орієнтованій парадигмі визначило новий період розвитку сільської школи в незалежній Україні. Встановлено, що в першій половині 90-х рр. ХХ ст. було затверджено державні стандарти і вимоги до загальноосвітніх навчальних закладів, проголошено посилення ролі місцевих органів управління освітою, що полягало в здійсненні контролю сільськими й селищними радами якості послуг, які надаються закладами освіти, прийнятті рішень про відкриття шкіл різних типів, їх реорганізацію та ліквідацію, впровадженні норм нормативних вимог до створення початкових шкіл (I ступеня) в сільській місцевості незалежно від кількості учнів.

З'ясовано, що в 90-х рр. ХХ ст. розвиток сільської школи розглядався у взаємозв'язку з соціально-економічним розвитком села, пристосуванням системи агропромислового комплексу до ринкових умов, розвитку моделей сільськогосподарського виробництва на основі приватної власності. На державному рівні проводилися системні заходи щодо запобігання негативним тенденціям у школах сільської місцевості, а саме: вдосконалення джерел фінансування, структури мережі шкіл, налагодження зв'язків психолого-педагогічних наукових досліджень з практикою сільської школи, розроблення нормативно-правового забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів нових типів (школа – дитячий садок, навчально-виховний комплекс, гімназія, ліцей).

Встановлено взаємозв'язок між оновленням змісту трудового навчання, продуктивної праці, профільного навчання, впровадженням в освітній процес сільських шкіл культурознавчої компоненти (народних ремесел) та потребами району, села щодо підготовки учнів до праці в сільськогосподарській і соціокультурній сферах. Диференційовані навчальні плани з трудового

навчання (для загальноосвітніх шкіл, загальноосвітніх шкіл з поглибленим вивченням окремих предметів, загальноосвітніх шкіл з професійною підготовкою) враховували потреби промислового та сільськогосподарського виробництва в підготовці кадрів. Учні шкіл долучалися до відновлення й створення народознавчих, краєзнавчих, історичних музеїв, народних світлиць, взаємодії із закладами культури, освіти, позашкільними навчальними закладами на основі партнерства, кооперації, інтеграції.

До чинників, що постали на заваді оновлення змісту освіти, віднесено збільшення кількості навчальних предметів, брак кваліфікованого кадрового забезпечення, застаріле матеріально-технічне обладнання загальноосвітніх навчальних закладів, обмеження фінансування варіативної складової навчального плану, відсутність умов для впровадження інформаційних технологій у сільських школах. Саме соціально-економічні чинники зумовили інтеграцію фінансових, кадрових, матеріально-технічних ресурсів. Демографічний чинник був визначальним у пошуку шляхів для збереження малочисельних шкіл на засадах інтеграції освітніх ресурсів.

Виявлено тенденцію розвитку інтегрованих моделей загальноосвітніх навчальних закладів (школа – дитячий садок, навчально-виховний комплекс «дитячий садок – школа», дитячий садок – школа – музична школа). Діяльність започаткованих у цей період інноваційних моделей сільських шкіл (гімназій, ліцеїв, шкіл – дитячих садків, освітніх округів) свідчить про пошук шляхів розбудови ефективної шкільної освіти, яка б відповідала національній освітній стратегії в умовах становлення ринкових відносин. Водночас відставання розвитку шкільної мережі було зумовлено недостатнім фінансуванням з державного бюджету та переведенням більшої кількості шкіл I, I–II ступенів на місцевий бюджет. Фінансування, що здійснювалося з розрахунку на одного учня, гальмувало розвиток малочисельних шкіл. У кінці 90-х рр. минулого століття простежувалась тенденція до збільшення наповнюваності класів за рахунок скорочення малочисельних шкіл, зменшення кількості шкіл I, I–II ступенів і стабільного збільшення шкіл I–III ступенів, що становили 43% загальної кількості сільських шкіл (71,1% учнів).

Розвиток сільської школи в умовах розбудови ринкових відносин зумовив нове бачення функцій учителя як учасника навчально-виховного процесу. У професійній діяльності вчителя актуалізовано зв'язки школи з родиними учнів і сільською громадою. Увага приділялась підготовці вчителя до викладання двох і більше предметів в умовах малочисельності й неповнокомплектності сільських шкіл, впровадження в навчально-виховний процес регіональної компоненти змісту освіти. Модернізація сільської школи визначалася подоланням суперечностей між вимогами суспільства до навчання молоді генерации та потребами особистості в якісній сучасній освіті для повноцінного входження в світ постіндустріального суспільства, оволодіння необхідними знаннями, вміннями, способами діяльності та готовністю до життєдіяльності в соціокультурному середовищі села.

У шостому розділі «**Теорія і практика розвитку новаторської сільської школи в Україні (60-90-ті рр. XX ст.)**» охарактеризовано новаторські педагогічні ідеї В. Сухомлинського, І. Ткаченка, О. Захаренка, В. Сиволюба, що впливали на розбудову сільської школи; з'ясовано пріоритетність розвитку педагогічної теорії в руслі суспільного замовлення щодо пошуку шляхів подолання відставання сільської школи від потреб загальноосвітньої та трудової підготовки учнів.

Проаналізовано гуманістичні ідеї В. Сухомлинського, що стали визначальними для школи і мали вагомий значущість для осмислення позитивних чинників її розвитку. Опора на ідею дитиноцентризму, знання дитини, її захоплені і "проблем, самоцінності дитинства (дошкільного й шкільного) – такий підхід був сміливим утвердженням нової педагогічної думки в умовах лібералізації суспільного життя. У межах нашого дослідження важливими були узагальнення, зроблені великим педагогом про природу як чинник розвитку особистості учня, працю як джерело морального розвитку особистості, єдності морального впливу сім'ї та школи на розвиток особистості в соціокультурному середовищі села, роль трудових традицій батьків, спілкування в моральному становленні молодшої генерації, морально-культурні вимоги до вчителя сільської школи, що увиразнюються громадським контролем в соціальному середовищі.

Новаторство В. Сухомлинського полягало в обґрунтуванні інтеграції змісту навчання, емоційного, естетичного, морального, духовного виховання й розвитку учнів засобами природи. Місією сільської школи, на думку вченого, є зменшення гальмівного впливу малочисельності комунікативного середовища, застарілих ментальних звичаїв соціального середовища на розвиток особистості учня. Пріоритети сільської школи розглядалися як забезпечення інтелектуальних і культурно-духовних потреб учнів у взаємозв'язку з моральним розвитком їхніх батьків (родин). Педагогом визначено ключові принципи трудового виховання учнів, а саме: зв'язок трудового виховання учнів із сільськогосподарською працею, єдність трудового виховання й розумового розвитку учнів, виявлення та розвиток індивідуальних якостей і здібностей учнів у суспільно корисній праці, раннє залучення дітей до продуктивної праці й творчої діяльності, наступність генерацій у трудовій діяльності, посиленість і різнобічність дитячої праці, єдність праці й багатогранність шкільного життя. Ці принципи були основоположними в розвитку сільських шкіл у 60-90-х рр. XX ст., комплексне застосування яких визначило сутність розвитку педагогічного новаторства в сільських школах України. В. Сухомлинський обґрунтував інтелектуально-культурну модель сільського вчителя, який є провідником культурно-духовного розвитку сільського соціуму.

Проаналізовано педагогічний досвід І. Ткаченка, який у 60–80-х рр. XX ст. розвинув ідеї В. Сухомлинського про особливості організації трудового виховання, суспільно корисної та продуктивної праці. У практиці Богданівської середньої школи Знам'янського району Кіровоградської області він успішно реалізував принцип єдності трудового, інтелектуального,

естетичного, фізичного, морального виховання учнів, що є продовженням розвитку ідей трудового виховання великого педагога.

Зокрема, у теоретичних працях І. Ткаченко окреслив цілісність процесу навчання й виховання, пріоритет передавання підростаючим поколінням змісту соціальної культури для її відтворення й розвитку в практиці. Особливе місце в його педагогічній системі відводилося поєднанню знань з основ наук і трудового навчання. Пізнавальна діяльність школярів будувалася з урахуванням їхніх індивідуальних вікових особливостей. У навчально-виховний процес упроваджувалися пошукові, дослідницькі методи, здійснювалося поглиблене вивчення техніко-технологічного, природничого змісту на факультативних заняттях, у гуртках і учнівських наукових товариствах, що розширювало освітнє середовище учнів. Виділено основну ідею педагогічної системи І. Ткаченка, яка полягала в інтеграції знань тогочасного сільськогосподарського виробництва та основ природничих наук, поєднанні наукової й практичної складових змісту уроку. Новаторський педагогічний досвід І. Ткаченка поширювався в школах Української РСР і на всьому радянському освітньому просторі, а його ідеї щодо культуротворчої, селозберігаючої функції сільської школи співзвучні з поглядами В. Сухомлинського. Актуальними для сьогодення є також теоретичні розробки педагога щодо забезпечення умов професійного становлення вчителя сільської школи. У структурі фахової готовності вчителя значне місце відводилося культурно-моральній компоненті.

Встановлено особливості розвитку ідей українських педагогів другої половини ХХ ст. – В. Сухомлинського, І. Ткаченка про трудове виховання учнів, зв'язку сільської школи з соціально-культурним середовищем в авторській моделі О.Захаренка. Концептуальні ідеї педагогічної системи роботи Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області ґрунтувалися на пріоритеті загальнолюдських цінностей і виховання середовищем. Основою функціонування педагогічної системи в Сахнівській середній школі слугувала ідея людиноцентризму та розвивального соціально-педагогічного середовища, що являє собою сукупність закладів освіти, культури, соціально-економічні, соціокультурні, природні, кліматичні, побутові умови життя людей. На думку О. Захаренка, виховання як змістовий стрижень освіти передбачав орієнтацію на формування життєздатної особистості, всебічно підготовленої до змінності умов буття, здатної на основі академічних знань розв'язувати практичні життєві завдання. Життєздатність розглядалася як інтегрована якість особистості, що складається з різнобічних здібностей, ціннісних орієнтацій, базових знань, які роблять її готовою до самоствердження в динамічному постіндустріальному суспільстві. Згідно з середовищним підходом знання є засобом розвитку особистості, її морального вдосконалення, самореалізації. Першочерговими були відкритість сільської школи соціокультурному середовищу, використання природного й предметно-культурного середовищ в освітньому процесі.

Співпраця Сахнівської середньої школи з батьками, громадськістю села була чинником творення педагогічної системи школи. О. Захаренко розвинув думку В.Сухомлинського про вплив природи, соціокультурного середовища на формування в сільській дитини особливого сприйняття світу: пріоритету культурно-освітнього розвитку особистості, підготовки до життя в умовах технологічного суспільства. В авторській моделі Сахнівської середньої загальноосвітньої школи подальшого розвитку набули прогресивні здобутки педагогічної думки, обґрунтовані В. Сухомлинським, про самоцінність особистості, сімейні та особистісні цінності, а також взаємозв'язки сільської школи з соціокультурним середовищем, пріоритет трудового виховання учнів (В. Сухомлинський, І.Ткаченко). У авторській моделі сільської школи О. Захаренко реалізував зразки особистісно орієнтованого навчання й виховання учнів у розвинутому, збагаченому соціокультурною компонентою, освітньому середовищі сільської школи.

Схарактеризовано новаторський досвід, реалізований у моделі школи-господарства Новопокровської середньої школи-інтернату з виробничим навчанням (1963). Ця школа забезпечувала повну середню освіту – (9–10(11) класи) – для випускників 8 класів Солонянського району Дніпропетровської області та інших областей Української РСР. Високий рівень загальноосвітньої підготовки успішно поєднували з якісною виробничою й початковою професійною підготовкою учнів відповідно до потреб місцевого колгоспу та Солонянського району щодо підготовки кадрів для сільського господарства, соціально-культурної сфери села (столяр, водій, тракторист, швачка, молодша медична сестра, вихователь дошкільного закладу, бухгалтер, бібліотекар). Важливе значення в освітньому процесі надавалося навчально-пошуковій роботі учнів у теплиці, квітнику, навчально-виробничому саду, на навчально-виробничому полі, роботі виробничих учнівських бригад, що ґрунтувалася на цінності людської праці на землі, налагодженню гуманних взаємодій у колективі, реальному самоврядуванні в праці та врахуванні економічного інтересу (учні отримували заробітну плату). Особливість діяльності Новопокровської середньої школи-інтернату з виробничим навчанням полягала в партнерській взаємодії з місцевим колгоспом, соціально-культурними й побутовими закладами. Почесною місією школи була добродійна діяльність, під час якої учні обробляли присадибні ділянки ветеранам війни, вдовам і самотнім людям.

Узагальнено продуктивні ідеї новаторської педагогіки другої половини ХХ ст. та актуалізовано вихідні положення внутрішньої профільної диференціації в умовах функціонування сільської школи. Виокремлено внутрішньошкільні форми організації профільного навчання: динамічні профільні групи, навчання за індивідуальними планами і програмами, зовнішньошкільні форми організації профільного навчання, що ґрунтуються на засадах кооперації та інтеграції освітніх ресурсів (мережева профілізація) – «Школа – соціально-культурний центр села», «Освітній округ», об'єднання «Загальноосвітній навчальний заклад – професійно-технічних

закладів», «Навчально-виховний комбінат». З'ясовано соціальні й педагогічні чинники впливу на розвиток змісту і напрямів профілізації, тип школи. До перших віднесено потреби ринку праці села, регіону, району, мотивацію батьків щодо освіти їхніх дітей, тісні зв'язки школи з соціальним середовищем, що сприяють кооперації освітніх ресурсів, усталеність звичаїв, традицій, ціннісних орієнтацій та їх зіткнення з реаліями цивілізаційного розвитку, рання соціально-культурна самоідентифікація особистості, спрямованість на майбутню професію, вплив громадської думки на діяльність школи, малочисельність і неповнокомплектність сільських шкіл. До педагогічних чинників віднесено особистісну мотивацію учня щодо профільного вибору, шляхів його реалізації та кінцевого освітнього продукту, педагогічну підтримку індивідуальної освітньої профільної траєкторії особистості, інтеграцію професійних функцій учителя, відповідність предметно-інформаційного середовища та навчально-методичного забезпечення запитів особистості на профільне навчання. Визначено принципи моделювання профільної школи в сільській місцевості, а саме: культуровідповідність, варіативність і гнучкість, альтернативність і доступність освітніх програм, інтеграція й кооперація освітніх ресурсів.

Осмилення педагогічних ідей, що втілювались у практику діяльності сільських шкіл України другої половини ХХ ст., виокремлення найсуттєвіших, які відображають особливості розвитку сільської школи, можуть слугувати підґрунтям для вироблення сучасних концепцій сільської школи.

ВИСНОВКИ

Історико-генетичний і системний аналіз соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ ст.) дали змогу зробити такі висновки.

1. У дисертації реалізовано нові концептуальні ідеї щодо діяльності та розвитку сільської школи, а саме: вплив взаємозв'язків соціально-економічних запитів суспільства щодо підготовки учнів до праці на трансформацію педагогічних засад (завдань, змісту підготовки учнів, структури шкільної мережі, суспільних вимог до вчителя сільської школи), що мали місце в різні періоди її розвитку. Сільська школа є об'єктом соціокультурного впливу, що створює особливі умови для розвитку особистості учня, сприяючи розвитку народних традицій і культури та впливає на освіту, культурний розвиток сільського соціуму. Аналіз перебігу освітніх парадигм у радянську добу (нормативно-знаннєвої) та в незалежній Україні (особистісно орієнтованої) дав змогу дослідити мету, завдання, змістово-методичне забезпечення, професійні вимоги до сільського вчителя, персоніфіковану характеристику новаторського досвіду, які визначали поступ сільської школи в різні періоди. Концепти дослідження розроблено на поняттєво-термінологічному апараті, уточнено зміст понять, зокрема: «сільська школа», «соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи», «сільська школа – соціокультурний феномен», «соціокультурне середовище»,

«соціальні, культурні, економічні, демографічні, природні чинники», «зовнішня та внутрішньошкільна диференціація»; на сукупності адекватних предмету й меті методологічних підходів (соціокультурний, цивілізаційний, формаційний, парадигмальний, міжпарадигмальний, диференційований), методів (історико-педагогічний аналіз, синтез, узагальнення, ретроспективний, хронологічний, історико-генетичний, конструктивно-генетичний, термінологічний, моделювання, конкретно-історичний, історико-компаративістський), принципів (історизму, об'єктивності, достовірності).

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й розв'язання наукової проблеми соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи України у визначених хронологічних межах. Обґрунтована парадигмально-диференційована модель дослідження соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи уможливила з'ясування сутнісних перетворень її діяльності, детермінованих вимогами суспільства щодо загальноосвітньої, трудової та професійної підготовки учнів сільських шкіл, впливом освітніх парадигм на функціонування сільської школи й взаємозв'язками між суспільними запитами на освіту учнів та впливом економічних, демографічних, соціально-культурних, педагогічних чинників, а також педагогічної науки й новаторства на вдосконалення практики сільської школи. Доведено, що розвиток сільської школи в окремі періоди радянської доби відбувався в умовах нормативно-знаннєвої освітньої парадигми, що зумовлювала зовнішню диференціацію структури мережі шкіл, змістово-методичного, матеріально-технічного забезпечення та фінансування, фахових вимог до вчителя сільської школи на відміну від міської, а також в інші періоди – інтеграцію – наближення її діяльності до міської та уніфікацію з нею. У системі освіти України сільська школа розвивалася на особистісно орієнтованій парадигмі, внутрішньо шкільній диференціації освіти учнів, що ґрунтується на особистісно значущій меті здобуття освіти, продукт якої є вартісним для учня й може бути реалізованим у соціокультурному середовищі села та в цивілізаційному вимірі.

2. Історіографічний огляд дав змогу встановити, що, незважаючи на значний обсяг наукових праць, досліджувана проблема не була предметом комплексного вивчення у визначених хронологічних і територіальних межах. Доведено, що як окрема історико-педагогічна проблема вона не досліджувалася системно. У вітчизняній, українській, зарубіжній історіографії недостатньо праць, які в історико-педагогічному вимірі розкривали б сутнісні взаємозв'язки соціальних та педагогічних засад, що були домінантними в трансформаційних змінах і цілісно розкривали їх відповідно до парадигмально-диференційованої моделі та періодизації соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи як соціокультурного феномену.

Обґрунтовано принципи інтердисциплінарності, зумовленості внутрішніх соціально-педагогічних зв'язків розвитку сільської школи, достовірності, системності, що стали основою відбору джерельної бази дослідження.

Встановлено вплив соціально-економічної політики держави на розвиток освітніх стратегій розвитку сільської школи та науковий супровід шляхів їх реалізації, поширення педагогічного новаторства в школах сільської місцевості, що ґрунтувалися на радянських ідейних домінантах. Історіографічні праці, які віднесено до періоду незалежної України, увиразнюють загальні підходи до аналізу теорії та практики шкільної освіти, тенденції та суперечності розвитку сільської школи в контексті розбудови національної системи освіти.

3. У процесі визначення хронологічних меж розвитку сільської школи в Україні з'ясовано, що досить складно відмежувати початок і кінець означеного соціально-педагогічного явища, оскільки педагогічні засади розвиваються у взаємозалежності із соціальними. На розвиток сільського шкільництва мали вплив педагогічні парадигми радянської доби (нормативно-знаннєва) та в незалежній Україні (особистісно орієнтована), соціально-економічні запити суспільства щодо шкільної освіти учнів в умовах сільської школи, педагогічна думка, диференціація сільської та міської шкіл у законодавчих актах.

Розроблено періодизацію розвитку сільської школи у визначених хронологічних і територіальних межах. Періодизація є умовною, орієнтованою на специфіку досліджуваної проблеми. Вихідним параметром виділених періодів обрано потреби суспільства в освітній підготовці сільських школярів до праці, що зумовлювались соціально-економічним, політичним розвитком держави, освітніми парадигмами, педагогічною практикою й новаторськими ідеями та нормативно-правовим регулюванням мети і завдань, змісту, структури шкільної мережі, фахових вимог до вчителя, що були визначальними в діяльності сільської школи в радянській системі шкільної освіти та національній системі освіти в незалежній Україні. Сільську школу розглянуто як компоненту системи освіти в умовах приведення її у відповідність із потребами соціально-економічного розвитку села та перебудови освітніх стратегій і пріоритетних напрямів її модернізації в Україні. У розробленій періодизації виділено період, що розкриває передумови досліджуваного феномену з метою забезпечення цілісності й системності дослідження: *I період (20-ті – перша половина 50-х рр. XX ст.) – становлення її розвиток сільської школи в УСРР (УРСР)*. У цьому періоді виокремлено три етапи: адаптації сільської школи до соціальних трансформацій радянського села (20-ті рр. XX ст.), уніфікації сільської школи в радянській системі освіти (30-ті – 40-ві рр. XX ст.), загострення суперечностей у розвитку сільської школи (40-ві – перша половина 50-х рр. XX ст.). *II період (1958–1972) – зміцнення зв'язків сільської школи з соціально-культурним середовищем в умовах реформування радянської системи освіти*. На етапі диференціації завдань і шляхів розвитку сільської школи в умовах лібералізації суспільного життя (1958–1964) відбувалися зміни в освітніх стратегіях та формуванні нормативних механізмів, що свідчили про утвердження мети і завдань розвитку сільської школи в системі шкільної освіти Української РСР відповідно до соціально-економічного розвитку села. На етапі подолання

відставання сільської школи від науково-технічного прогресу (1964–1972) вона розвивалася відповідно до суспільних завдань розвитку економіки сільського господарства та промисловості на засадах науково-технічного прогресу. Сільська школа виконувала стратегічну місію підготовки учнів до праці в сільському господарстві, що розвивалося на технологічній основі, та сфері культури, а також до продовження навчання в технікумах, інститутах, професійно-технічних училищах. *III період (1972–1991) – трансформація сільської школи та пошуки шляхів наближення її до міської.* На уніфікації діяльності сільської школи (1972–1984) характерним було подолання відмінностей між сільською і міською школами в умовах стандартизації змістово-методичного забезпечення та внутрішньошкільної організації навчально-виховного процесу. На етапі відновлення в сільській школі етнокультурних тенденцій в умовах часткової демократизації суспільного життя (1984–1991) здійснювалася оптимізація (реструктуризація) шкільної мережі відповідно до соціально-економічних планів розвитку країни. Реформа загальноосвітньої школи (1984) зумовила посилення етнокультурних тенденцій щодо вдосконалення змісту навчально-виховної роботи, розвитку регіональної компоненти змісту загальної середньої освіти, педагогічного новаторства, підвищення рівня суспільних і професійних вимог до сільського вчителя. *IV період (1991-1999) – розвиток сільської школи в умовах становлення ринкових відносин у незалежній Україні* – для якого характерним було утвердження особистісно орієнтованої парадигми освіти, що зумовило розвиток внутрішньошкільної диференціації, детермінованої особистісними потребами учнів у виборі освітньої траєкторії. Доведено, що оновлення нормативно-правової бази національного шкільництва, формування принципів, мети, змісту шкільної освіти, особистісно-професійних вимог до вчителя відповідали становленню ринкових умов і були визначальними у розвитку пріоритетних шляхів модернізації сільської школи.

4. Визначено соціально-педагогічні передумови, що спричинили трансформацію сільської школи в другій половині 50-х рр. ХХ ст. З'ясовано, що в 1920-х – першій половині 50-х рр. ХХ ст. сільська школа розвивалася в контексті ідейно-політичних, соціально-економічних суспільних пріоритетів на спільній з міською школою нормативно-знаннєвій освітній парадигмі. Її діяльність регламентувалася відповідно до місця та ролі сільськогосподарського виробництва, соціально-економічних трансформацій українського села. У різні роки мета і завдання навчання й виховання учнів ґрунтувалися на класових домінантах, зміст освіти визначався як ідейно-політичними, так і сільськогосподарськими пріоритетами, що зумовлювало її розвиток або стагнацію. Виявлено взаємозв'язки між політико-економічними чинниками, що були зумовлені лібералізацією сільського сектора економіки (1923–1924), пошуком шляхів залучення селянства до соціалістичних перетворень у селі та актуалізацією вдосконалення організаційно-педагогічних умов роботи сільської школи, практико-орієнтованим змістом навчання (сільськогосподарським),

впровадженням у навчально-виховний процес пошукових методів, зовнішньошкільною диференціацією змісту освіти, наближенням його до потреб сільськогосподарської діяльності та соціального виховання на засадах класової ідеології. Диференційовані навчальні плани і підручники для учнів сільських шкіл дещо відрізнялися від тих, що пропонувалися для міських шкіл. Значний досвід зв'язків сільської школи з соціокультурним середовищем та зовнішньою диференціацією її з міською школою напрацьовано в кінці 20-х рр. ХХ ст. Розвиток сільської школи був зумовлений пошуком моделі соціального виховання на педологічних домінантах, намаганням поєднати ідеї «українізації» з принципами трудової школи, впровадженням у навчально-виховний процес методу проектів, наближенням змісту проектної, суспільно корисної, трудової діяльності сільських школярів до потреб соціально-економічного середовища села. Становлення політичного та економічного авторитаризму на початку 30-х рр. ХХ ст. привело до одержавлення мети, змісту, типів шкіл, навчально-методичного забезпечення як сільських, так і міських шкіл, тотальний контроль за діяльністю сільської школи та її вчителя, утвердження нормативно-знаннєвої парадигми та класової ідеології, що визначали й професійну підготовку вчителів. У педагогічній думці формувалися ідеї колективного виховання, пріоритету пролетарсько-класових цінностей. Політехнізація школи та перехід до семирічної освіти не мали суттєвого впливу на позитивну динаміку сільської школи, оскільки в селах переважали початкові школи. Позитивною тенденцією розвитку сільської школи в УСРР була її діяльність з ліквідації неписьменності мешканців села, забезпечення загальної початкової освіти підлітків і дорослих, що в 1930 р. трансформувалися в школи колгоспної молоді. Встановлено передумови, які були визначальними в реформуванні сільської школи другої половини 50-х рр. ХХ ст., а саме: соціально-ідеологічні пріоритети розвитку українського села та сільської школи зумовили відставання шкільної освіти учнів від запитів суспільства щодо підготовки молоді до праці; існуючі в цей період механізми державного регулювання розвитку сільської школи зумовили відставання її від міської школи й потреб економічного, суспільного, культурного розвитку держави та педагогічної науки; вплив соціально-економічних, політичних, демографічних чинників на специфіку розвитку сільської школи; взаємозв'язок між перебудовою післявоєнної економіки відповідно до вимог науково-технічного прогресу та необхідністю подолання відставання сільської школи в другій половині 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст.

Педагогічні передумови реформування сільської школи другої половини 50-х рр. ХХ ст. полягали у відставанні від міської школи за структурою мережі, змістом шкільної освіти учнів, рівнем фахової підготовки та соціальним захистом учителя сільської школи, залежності розвитку структури мережі сільських шкіл від політико-економічної доцільності, що визначалася планами випереджувального промислового виробництва, відставання розвитку типів сільських шкіл від міських. Сільська школа мала зробити поступальний крок з метою нівелювання її відставання від

соціально-економічних потреб підготовки учнів до праці в сільському господарстві та інших сферах суспільного життя, запитами суспільства щодо оновлення змісту і методів навчання, зміцнення зв'язків школи з життям та відставанням змісту й форм фахової підготовки вчителя сільської школи.

5. З'ясовано тенденції розвитку сільської школи Української РСР в умовах реформування радянської системи освіти (1958–1972). Встановлено взаємозв'язок пріоритетів аграрного сектора економіки, лібералізації суспільного життя з удосконаленням нормативно-правового, економічного та організаційного забезпечення діяльності сільських шкіл. Зовнішня диференціація з метою подолання відставання сільської школи від економічних, ідеологічних, культурних потреб полягала в законодавчому закріпленні загальної середньої освіти на теренах СРСР, зв'язку школи з життям, поєднанні навчання учнів із продуктивною працею та професійною підготовкою сільськогосподарського напрямку, розвитком сільських шкіл різних типів і структур, вдосконаленні фінансування й матеріально-технічного сільських шкіл, зміні змісту і форм підготовки вчителя сільської школи та визнання його учасником перебудови сільської школи.

Виявлено основні тенденції оновлення змісту шкільної освіти, що полягали в зовнішній диференціації сільської школи, посиленні частки трудового навчання, основ сільськогосподарського виробництва, практик на шкільних ділянках та в майстернях, на полях, фермах колгоспів і радгоспів. Навчальні плани для сільських шкіл розроблялися з урахуванням зв'язку навчально-виховного процесу з життям, наявним сільськогосподарським виробництвом, соціально-культурним середовищем. Освітні можливості сільської школи було розширено завдяки вдосконаленню організаційних форм навчально-пізнавальної роботи (урок, навчальна екскурсія, навчально-дослідна робота, праця на фермі, колгоспному полі, саду). Оновлення змісту навчання підсилювалося навчально-методичним забезпеченням. У підручниках для сільських шкіл враховувалася практико-орієнтована сільськогосподарська компонента, що відрізняло їх від тих, які пропонувалися для міських шкіл. Особливістю перебудови сільської школи було створення учнівських виробничих бригад і ланок, упровадження передового досвіду поєднання викладання біології з сільським господарством, налагодження зв'язків із трудовими колективами колгоспів, радгоспів і сільських професійно-технічних училищ. Лібералізація політики держави щодо села сприяла підвищенню соціального статусу вчителя та сільської школи.

Визначено, що позитивні тенденції вдосконалення діяльності сільської школи (1958–1964) полягали в потужному зростанні восьмирічних і трудових політехнічних шкіл із виробничим навчанням, трудових політехнічних шкіл із класами з виробничим навчанням, восьмирічних і середніх шкіл-інтернатів, що забезпечувало перехід на однозмінне навчання, вечірніх (змінних) шкіл сільської молоді. Виявлено гальмівні чинники розвитку сільської школи, спричинені соціальною нестабільністю та необґрунтованими змінами політичних, соціально-економічних та

освітніх стратегій, адміністративної реформи. На практиці це виявлялося в постійній зміні навчальних програм, нестачею методичного й технологічного забезпечення, погіршенням якості шкільної освіти сільських учнів.

Встановлено, що в 1964–1972 рр. тенденцією розвитку сільської школи було вдосконалення змісту шкільної освіти на основі досягнень науково-технічного прогресу. Змістово-методичне забезпечення сільських шкіл вирізнялося професійно орієнтованими навчальними планами і програмами, підручниками. Реструктуризація шкільної мережі в сільській місцевості здійснювалась відповідно до стратегій розвитку агропромислового комплексу. З'ясовано орієнтацію виробничого навчання на підготовку фахівців для соціально-культурної сфери села (бібліотекарів, вихователів дошкільних установ, піонервожатих). Особливістю розвитку сільської школи був пошук шляхів удосконалення її діяльності на засадах новаторської та наукової педагогіки.

Виявлено тенденцію актуалізації соціальних вимог до професійної підготовки вчителя сільської школи як учасника перебудови школи. Характерним було розширення соціальних функцій сільського вчителя з метою забезпечення взаємодії з колгоспно-радгоспним виробництвом та соціокультурним середовищем села.

Удосконалення фахової підготовки сільського вчителя здійснювалося відповідно до потреб викладання таких предметів, як трудове та виробниче навчання, суспільно корисна праця та керівництва учнівськими виробничими бригадами, забезпечення зв'язку школи з родинами учнів, упровадження у навчально-виховний процес пошукових, дослідницьких методів, організації виробничої практики учнів у структурних підрозділах колгоспів і радгоспів.

6. Схарактеризовано особливості розвитку сільської школи в Українській РСР в умовах радянської уніфікації загальної середньої освіти (1972–1991), що полягали в актуалізації пошуку шляхів наближення сільської школи до міської (1972–1984) та розвитку етнокультурних тенденцій у процесі вдосконалення змісту й організаційних форм діяльності сільської школи, відновлення її етно- та соціокультурної функції (1984–1991). Визначено пріоритетні шляхи розвитку сільської школи, а саме: збільшення джерел фінансування її діяльності з державного бюджету та за рахунок коштів колгоспів, підприємств побутового обслуговування сільського населення, відомств сільськогосподарської галузі. Виявлено новаторські форми економічної взаємодії сільських шкіл із суб'єктами соціально-економічного середовища, зокрема, кооперації приміщень і матеріальних ресурсів сільських початкових і восьмирічних шкіл із соціально-культурними закладами – клубами, бібліотеками та підприємствами побутового обслуговування мешканців села. Особливістю розвитку сільської школи в ці роки була економічна доцільність будівництва шкільних приміщень та розвитку шкільної мережі (враховувалися розрахункові витрати на одного учня). Кооперація фінансових, матеріальних ресурсів та розширення інфраструктури села сприяли

формуванню соціокультурної моделі сільської школи. Разом з тим загострювалися суперечності, що полягали в реалізації заходів із наближення сільської школи до міської та відсутності адекватної часові нормативно-правової бази регулювання її розвитку в умовах існування міжвідомчих бар'єрів у сферах освіти, культури та побутового обслуговування. Позитивною ознакою часу був високий рівень технічного забезпечення середніх шкіл у сільській місцевості, однак значно відставали від них сільські початкові та восьмирічні школи, багато з яких працювали у приміщеннях, що не відповідали тогочасним санітарно-гігієнічним нормам. Матеріально-технічне забезпечення навчально-виробничих комбінатів, учнівських виробничих бригад залежало від фінансового стану колгоспів і радгоспів, будівельних підприємств.

Наближення сільської школи до міської, що здійснювалося шляхом уніфікації змісту, форм і методів навчально-виховної роботи, вихолостило напрацьовану в попередньому періоді її сільськогосподарську спрямованість. Зв'язок сільської школи з практикою сільськогосподарського виробництва реалізувався лише в змістово-методичному забезпеченні трудового навчання, біології та в діяльності учнівських виробничих бригад. Трудове навчання в сільських школах поєднувалося з професійною підготовкою (сільськогосподарського профілю), продуктивною та суспільно корисною працею в соціокультурному середовищі села.

Виявлено, що на етапі відновлення в сільській школі етнокультурних тенденцій в умовах часткової демократизації суспільного життя (1984–1991) досить системно впроваджувався в навчально-виховний процес сільських шкіл культурознавчий (шкільний) компонент змісту освіти. Зауважимо, що тенденцією розвитку сільської школи було відновлення культурно-освітньої та просвітницької функції сільської школи, її зв'язку з соціально-культурним середовищем, активізація пошукової та культурно відтворювальної роботи, створення сільських музеїв, вивчення сторінок національної історичної пам'яті, традицій. Виявлено взаємозв'язки між економічними чинниками та оптимізацією мережі сільських шкіл і стандартизацією соціально-професійних вимог до вчителя. До позитивних характеристик розвитку шкільної мережі в сільській місцевості віднесено започаткувати нових типів загальноосвітніх шкіл. Структура мережі сільських шкіл була досить розвинутою: середні загальноосвітні школи (початкові, восьмирічні), школи-інтернати з виробничим навчанням, середні школи з пришкільним інтернатом, школи з продовженим днем. Спостерігалось урізноманітнення форм навчання в школах сільської місцевості – денна, вечірня (заочна), змінна, екстернат. Значного розвитку набула освіта працюючої молоді.

7. Висвітлено пріоритетні напрями модернізації сільської школи в умовах становлення ринкових відносин у незалежній Україні (1991–1999 рр.). Доведено значущість впливу оновлення змісту загальної середньої освіти на подолання суперечностей між вимогами суспільства, що розвивалось на ринкових умовах, та потребами особистості в доступі до якісної освіти для

входження в комунікацію постіндустріального суспільства й життєдіяльності в соціокультурному середовищі села. У цей період сільська школа розвивалась на засадах особистісно орієнтованої парадигми та внутрішньо шкільної диференціації, що сприяла реалізації особистісної освітньої траєкторії учня, можливостей вибору та відображала соціокультурні потреби й ринку праці села, району. В освітній процес сільських шкіл впроваджувались диференційовані плани з трудового навчання, поглибленого вивчення окремих предметів. Відповідно до нових завдань уточнювалося змістово-методичне забезпечення розвитку сільської школи, застосовувались індивідуальний підхід та диференційоване навчання в малочисельних (малокомплектних) школах. Виявлено, що пріоритетним напрямом розбудови сільської школи в ринкових умовах було приведення форм і змісту фахової підготовки вчителя у відповідність із суспільними вимогами. Зміни до професійних вимог учителя сільської школи були обумовлені потребою зміцнення взаємозв'язків школи із батьками та громадськістю села, створення розвивального освітнього середовища сільської школи на засадах особистісно орієнтованого підходу, реалізації регіональної компоненти змісту освіти, впровадження в освітній процес нових технологій.

У перше десятиліття незалежної України пріоритетним напрямом модернізації сільської школи було вдосконалення структури шкільної мережі (державної, комунальної, приватної форм власності), загальноосвітніх навчальних закладів різних типів і структур: школа – дитячий садок, навчально-виховний комплекс, гімназія. За результатами дослідження встановлено низку суперечностей у розвитку сільської школи, зокрема, між оновленням педагогічних засад сільської школи та недостатнім рівнем фінансування варіативної складової змісту освіти, випереджальним розвитком нормативно-правової бази загальної середньої освіти та гальмуванням регуляторних чинників розвитку сільської школи, особистісно орієнтованою стратегією запитів учнів сільських шкіл на якісну середню освіту і невідповідністю структури мережі сільських шкіл, матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу малочисельних і неповнокомплектних шкіл.

8. Узагальнено ідеї педагогічного новаторства в теорії та практиці сільської школи в Україні (60-90-ті рр. ХХ ст.), схарактеризовано внесок В. Сухомлинського в розвиток педагогічної теорії та практики сільської школи. Збагачення вченим педагогічної теорії щодо забезпечення гармонійного розвитку школярів є однаково важливими для осмислення діяльності як сільських, так і міських шкіл. Вагомими є теоретичні й практичні надбання, в яких узагальнено особливості діяльності сільської школи щодо розвитку особистості учня, значення природи та трудових традицій батьків як чинників інтелектуально-творчого розвитку особистості, «особливої місії» вчителя сільської школи, яка, на думку В. Сухомлинського, полягала в його освітній та інтелектуально-культурній функції. Ці та інші наукові здобутки було реалізовано педагогом у гуманістичній моделі Павліської школи Онуфріївського району Кіровоградської області. Вони мали своє продовження в новаторських педагогічних моделях інших сільських шкіл, авторських

педагогічних системах.

З'ясовано, що в новаторській моделі Богданівської середньої школи Знам'янського району Кіровоградської області І. Ткаченком розвинуто ідеї В. Сухомлинського про творчий компонент трудової діяльності учнів, впроваджено в освітню практику його теоретичні узагальнення. У нових економіко-культурних умовах (70-80-ті рр.) І. Ткаченко розробив естетико-моральну концепцію особистої праці учня на виробництві, ідеї якої відповідали суспільним потребам та сприяли розвитку новаторської української педагогіки.

Висвітлено особливості втілення ідей новаторської педагогіки в практиці Сахнівської середньої школи Корсунь-Шевченківського району Черкаської області під керівництвом О. Захаренка (1970-ті – початок 1990-х рр.), який творчо реалізував у гуманістичній моделі середовищного підходу обґрунтовані В. Сухомлинським ідеї поваги до учня, його права на вибір та самореалізацію. Сутність авторської моделі О. Захаренка зумовлена розумінням особливостей розвитку дитини в соціокультурному середовищі села, тобто залежністю розвитку учня від економічних, природних, ціннісних, педагогічних чинників села. У моделі «виховання середовищем» уміло реалізовано середовищний і цивілізаційний підходи. Зважаючи на зміни ідейно-політичних наголосів 1980–1990 рр., автор моделі використав сміливі й прогресивні для того часу ідеї духовності, самоцінності особистості, мінімізації чинників, що гальмують розвиток учня.

За результатами вивчення опублікованих і неопублікованих джерел, рукописних документів із особистого архіву В. Сиволюба, директора Новопокровської середньої політехнічної школи з виробничим навчанням (1963) та Новопокровської педагогічної гімназії-інтернату для сільській учнів (1995) Солонянського району Дніпропетровської області, з'ясовано особливості розвитку новаторської педагогіки другої половини ХХ ст. в моделі школи-господарства, яка полягала в адаптації в освітній процес ідей В. Сухомлинського про сутність трудового виховання, значення природи і трудових традицій батьків у формуванні ціннісних орієнтацій учнів сільської школи. Концептуальну основу моделі школи-господарства становили ідеї виховання учнів у праці, зв'язку школи з соціокультурним середовищем села, добротворенням і впровадженням в освітній процес сільської школи творчо опрацьованого досвіду педагогів-новаторів з метою реалізації загальноосвітньої й професійної підготовки учнів. Життєздатність моделі школи-господарства засвідчує її еволюційний розвиток упродовж чотирьох десятиліть.

Розкрито концептуальні ідеї про профілізацію сільської школи в умовах становлення ринкових відносин у незалежній Україні (1991–1999 рр.) з метою їх адаптації в сучасному освітньому просторі. За результатами вивчення стану діяльності сільських шкіл з'ясовано соціальні й педагогічні чинники розвитку профільної школи в сільській місцевості. Соціальні чинники характеризувалися впливом соціально-економічних і демографічних факторів на

розвиток школи, тісними зв'язками сільської школи та соціально-культурним середовищем села, усталеністю звичаїв, традицій, ціннісних орієнтацій та їх впливом на формування освітніх ідеалів батьків, запитів учнів щодо профілізації сільської школи. Педагогічні чинники, зумовлені внутрішньошкільною профільною диференціацією, сприяють реалізації особистісних потреб учня в освітній меті, ціннісних сенсів щодо продукту його діяльності, інтеграції професійних функцій педагогів. Обґрунтовано середовищний підхід, що забезпечує врахування запитів батьків допрофільного вибору дітей, та ціннісні орієнтації, традиції щодо освіти, потреби регіонального ринку праці (села, району). Цивілізаційний підхід до моделювання профільної школи є визначальним у пошуку інноваційних моделей сільської школи з урахуванням потреб особистості та цивілізаційних вимог, створенні педагогічних умов для її розвитку та саморозвитку. Особистісно орієнтований підхід зумовлений малочисельністю сільської школи, пріоритетністю розвитку ціннісно-емоційної сфери учня, його світоглядних та освітньо-професійних позицій у соціокультурних умовах села. Визначено основні принципи моделювання профільної школи, зокрема, природо- та культуровідповідності, варіативності, гнучкості, альтернативності, доступності, інтеграції та кооперації освітніх ресурсів, розроблено алгоритм та обґрунтовано етапи моделювання профільної школи (прогностично-ціннісний, концептуальний, цільовий, моделювання змісту, планування та організації освітньої діяльності, аналітичний).

Проведене дисертаційне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми розвитку сільської школи в окреслених хронологічних і територіальних межах. Актуальними залишаються вивчення підручникотворення для учнів сільських шкіл, внесок сільських педагогів у розбудову школи, механізми державної політики щодо регулювання її діяльності, професійна підготовка вчителя, регіональні аспекти розвитку сільської школи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Опубліковані праці, які відображають основні наукові результати дисертації

Монографії

1. Іванюк Г. І. Соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи в Україні в другій половині ХХ століття : монографія / Ганна Іванівна Іванюк. – К. : Пед. думка, 2007. – 408 с.

Посібники

2. Іванюк Г. І. Варіативні моделі розвитку сільських загальноосвітніх навчальних закладів : наук.-метод. посіб. / [Мелешко Віра Василівна [та ін.]; за заг. ред. В. В. Мелешко. – К. : Пед. думка, 2011. – 160 с.; авторські розділи: 1.2; 2.2.; 4.4. –С. 14–21; 49–54; 140–144.

Статті в наукових фахових виданнях України

3. Іванюк Г. І. Проблеми сільської школи в педагогічній спадщині В. Сухомлинського / Г. І. Іванюк // Василь Сухомлинський і сучасність. Батьківська педагогіка : наук. зап. / Тернопіл. держ. пед. ун-т. – Тернопіль, 2002. – Вип. 5. – С. 122–126.
4. Іванюк Г. І. Модель учителя у теоретико-практичній спадщині В. Сухомлинського / Г. І. Іванюк // Пед. науки : зб. наук. пр. – Миколаїв, 2004. – Вип. 8. Василь Сухомлинський і сучасність: особистість у навколишньому середовищі : матеріали XI Всеукр. пед. читань. – С. 241–245.
5. Іванюк Г. І. Профільне навчання в старшій школі у сільській місцевості / Г.І. Іванюк // Рідна шк. – 2005. – № 12. – С. 46–48.
6. Іванюк Г. І. Гуманізм педагогічної системи В. Сухомлинського / Г. І. Іванюк // Нова пед. думка. – 2005. – № 2. – С. 45–49.
7. Іванюк Г. І. Теоретико-практичний аспект діяльності сільської школи в Україні (1958-2005 рр.) / Г. І. Іванюк // Пед. пошук. – 2005. – № 4 (48). – С. 58–60.
8. Іванюк Г. І. Специфічні чинники впливу на розвиток особистості учня в освітньому середовищі сільської школи / Ганна Іванівна Іванюк // Рідна шк. – 2006. – № 5. – С. 28–30.
9. Іванюк Г. І. Варіативне функціонування перспективних моделей профільної школи в сільській місцевості / Г. І. Іванюк // Пед. пошук. – 2006. – № 2 (50). – С. 37–39.
10. Іванюк Г. І. Сільська школа в Україні та США: тенденції розвитку / Г. І. Іванюк / Директор шк., ліцею, гімназії. – 2006. – № 5. – С. 35–39.
11. Іванюк Г. І. Гуманістична модель навчально-виховного середовища сільської школи в теоретико-практичній спадщині О. А. Захаренка / Г. І. Іванюк // Психол.-пед. пробл. сільс. шк. : зб. наук. пр. / Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини ; редкол.: Побірченко Н. С. (голов. ред.) [та ін.]. – Умань, 2007. – Вип. 22. – С. 201–209.
12. Іванюк Г. І. Вплив культурологічних чинників на діяльність сільської школи у теоретико-практичній спадщині В. О. Сухомлинського / Г. І. Іванюк // Пед. науки : зб. наук. пр. – Суми, 2007. – Ч. 3. – С. 26–33.
13. Іванюк Г. І. Реалізація ідей педагогічної системи А. С. Макаренка у практиці роботи авторських шкіл в Україні II половини ХХ ст. / Г. І. Іванюк // Пед. науки : зб. наук. пр. – Суми, 2008. – Ч. 2. – С. 330–341.
14. Іванюк Г. Вплив культурологічних чинників на діяльність сільської школи / Г. Іванюк // Поч. шк. – 2008. – № 9. – С. 12–15.
15. Іванюк Г. Соціально-педагогічні передумови розвитку сільської школи в Україні (перша половина ХХ ст.) / Ганна Іванюк // Рідна шк. – 2008. – № 9. – С. 70–72.

16. Іванюк Г. Теоретико-педагогічні дослідження діяльності сільської школи в Україні (II пол. XX ст.) / Г. Іванюк // Психол.-пед. пробл. сільс. шк.: зб. наук. пр./ Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини ; ред. кол.: Побірченко Н. С. (голов. ред.) [та ін.]. – Умань, 2008. – Вип. 25. – С. 179–185.
17. Іванюк Г. Методологічні засади моделювання профільної школи в сільській місцевості / Г. Іванюк // Психол.-пед. пробл. сільс. шк.: зб. наук. пр. / Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини ; ред. кол.: Побірченко Н. С. (голов. ред.) [та ін.]. – Умань, 2009. – Вип. 31. – С. 85–91.
18. Іванюк Г. Філософсько-світоглядні засади розвитку сільської школи в Україні 1958–2000 рр. / Г. Іванюк // Психол.-пед. пробл. сільс. шк.: зб. наук. пр. / Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини ; ред. кол.: Побірченко Н. С. (голов. ред.) [та ін.]. – Умань, 2009. – Вип. 28. – С. 132–139.
19. Іванюк Г. І. Гуманістичні ідеї та осмислення особливостей розвитку сільської школи в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського / Г. І. Іванюк // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. Пед. науки. – Черкаси, 2010. – Спецвип. Ч. I. – С. 185–189.
20. Іванюк Г. Етапи розвитку сільської школи в Україні в історико-педагогічному контексті (1958–2000 рр.) / Г. Іванюк // Психол.-пед. пробл. сільс. шк.: зб. наук. пр. / Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини ; ред. кол.: Побірченко Н. С. (голов. ред.) [та ін.]. – Умань, 2011. – Вип. 37. – С. 259–268.
21. Іванюк Г. І. Соціально-педагогічні умови проектування профільних шкіл у сільській місцевості / Г. Іванівна Іванюк // Пед. науки: теорія, історія, інноваційні технології : зб. наук. пр. / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. – Суми, 2011. – № 4/5 (14/15). – С. 221–230.
22. Іванюк Г. І. Соціально-педагогічні виклики другої половини XX-го століття до підготовки педагогів для роботи в сільській школі / Г. І. Іванюк // Пед. науки : теорія, історія, інноваційні технології. – Суми, 2012. – № 6 (24). – С. 60–71.
23. Іванюк Г. Підвищення кваліфікації вчителів сільської школи в Україні (1958–2000 рр.) / Г. Іванюк // Гуманіт. вісн. : зб. наук. пр. / Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип. 27. – С. 106–111.
24. Іванюк Г. Тенденції та суперечності розвитку сільської школи в Україні (20-ті роки XX століття) / Г. Іванюк // Психол.- пед. пробл. сільс. шк.: зб. наук. праць / Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини ; ред. кол.: Побірченко Н. С. (голов. ред.) [та ін.].–Умань, 2012.– Вип. 42, ч. 1. – С. 236–244.

Статті в наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, за яким підготовлено дисертацію

25. Іванюк А. И. Идеи новаторской педагогики в деятельности сельской школы Украины (60-е – 90-е гг. XX ст.) / А. И. Иванюк // Соц.-гуманит. вестн. Юга России. – 2013. – № 7. – С. 24–28.

26. Иванюк А. И. Развитие сельской школы Украины в условиях либерализации общественной жизни (1958–1964) / А. И. Иванюк // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Сер. Гуманит. науки. – 2013. – № 7/8 (июль-авг.). – С. 18–22.
27. Ivanyk G. I. Actualization of personal-centered pedagogy of Vasyl Sukhomlinskyi in the context of development of village school in Ukraine / G. I. Ivanyk // Europäische Fachhochschule European Applied Sciences. – 2013. – № 7. – P. 107–109.
28. Ivanyk G. I. The trends of village school development in Ukraine (1973–1991) / G. I. Ivanyk // Europäische Fachhochschule European Applied Sciences. – 2013. – № 9, vol. 1. – P. 50–52.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

29. Иванюк Г. И. Від ідей і технологій виховання В.О. Сухомлиського – до вузівських програм і підручників із педагогіки / Г. И. Иванюк // Педагогіка Василя Сухомлинського на зламі епох : матеріали наук.-практ. конф. та V Всеукр. пед. читань «Василь Сухомлинський і сучасність». – К. ; Кіровоград, 1999. – С. 303–304.
30. Иванюк Г. И. Формування життєвої компетентності учнів в умовах діяльності сільської школи / Г. И. Иванюк // Крок за кроком до життєвої компетентності та успіху : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (16-17 трав. 2003 р., м. Боярка). – К., 2003. – С. 14–15.
31. Иванюк Г. И. Особливості впровадження профільного навчання у старшій школі сільської місцевості / Г. И. Иванюк // Організація профільного навчання у сільських загальноосвітніх навчальних закладах : наук.-метод. рек. / [авт. кол.: І. С. Волощук; В. В. Мелешко, Г. И. Иванюк та ін.]. – К., 2005. – С. 25–33.
32. Иванюк Г. И. Оновлення змісту освіти в сільській школі: соціокультурний підхід / Г. И. Иванюк // Управління системою освіти сільських адміністративних районів в умовах формування інноваційної моделі розвитку галузі: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (22-23 берез. 2005 р., м. Дніпропетровськ). – Дніпропетровськ, 2005. – С. 11–14.
33. Иванюк Г. И. Організація профільного навчання в старшій школі сільської місцевості / Г. И. Иванюк // Сільська школа у контексті переходу до профільного навчання: матеріали обл. наук.-практ. конф. (26 трав. 2005 р., м. Луцьк). – Луцьк, 2005. – С. 4–10.
34. Иванюк Г. И. Проектна технологія виховання демократичної культури старшокласників у навчально-виховному середовищі сільської школи / Г. И. Иванюк // Теоретико-методичні основи виховання творчої особистості в умовах позашкільних навчальних закладів: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (30–31 берез. 2006 р.) / кол. авт. – К., 2006. – С. 130–137.
35. Иванюк Г. И. Перспективні моделі сільської школи / Г. И. Иванюк // Моделі розвитку сучасної української школи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 11–13 жовт. 2006 р. – Черкаси ; Сахнівка ; К. : 2007. – С. 115–120.

36. Іванюк Г. Демографічні, економічні та природні чинники впливу на діяльність і розвиток сільської школи в Україні (друга половина ХХ століття) / Г. Іванюк // Обрії. – 2008. – № 2 (27). – С. 84–86.
37. Іванюк Г. Матеріально-технічне забезпечення діяльності сільської школи в Україні (1958–2000 рр.) / Г. Іванюк // Джерела. – 2008. – № 3/4 (55/56). – С. 94–100.
38. Іванюк Г. І. «Виховний ідеал» Григорія Ващенка і сучасне виховання української молоді / Г. І. Іванюк // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. / [редкол.: Огнев'юк В. О., Бех І. Д., Хоружа Л. Л. та ін.]. – К., 2008. – Вип. 9. – С. 26–30.
39. Іванюк Г. І. Метод проектів у педагогічному процесі сільської школи / Г. І. Іванюк // Проектний підхід до компетентісно спрямованої освіти : наук.-метод. зб. / за наук. ред. І. Г. Єрмакова, В. В. Ничипоренко, В. І. Прокопенко. – Запоріжжя, 2008. – Т. 2. – С. 247–254.
40. Іванюк Г. І. Модель особистісно орієнтованого навчально-виховного середовища школи в теоретико-практичній спадщині В. О. Сухомлинського / Г. І. Іванюк // Наука і освіта. – 2008. – № 8/9. – С. 235–238.
41. Іванюк Г. І. Моделювання навчально-виховного середовища профільної школи / Г. І. Іванюк // Зб. наук. пр. / Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. – Умань, 2008. – Ч. 5. – С. 61–69.
42. Іванюк Г. І. Моделювання навчально-виховного середовища профільної школи гірського регіону / Г. І. Іванюк // Гірська школа Українських Карпат. – 2009. – № 4/5. – С. 272–275.
43. Іванюк Г. І. Освітні ідеали людини на зламі епох / Г. І. Іванюк // Педагогічний процес : теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. – К., 2010. – Вип. 3, ч. І. – С. 178–188.
44. Іванюк Г. І. Акмеологічні концепти освітнього ідеалу людини в історико-педагогічному вимірі / Г. І. Іванюк // Акмеологія – наука ХХІ століття : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. / заг. ред. В. О. Огнев'юка. – К., 2011. – С. 28–32.
45. Іванюк Г. І. Особливості підвищення кваліфікації вчителів сільських шкіл в Україні (1958–1973 рр.) / Г. І. Іванюк // Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (15-16 берез. 2012 р., м. Ялта.). – Ялта, 2012. – Ч. 4. – С. 231–233.

АНОТАЦІЇ

Іванюк Г.І. Соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи в Україні (друга половина 50-х – 90-ті рр. ХХ століття). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут педагогіки НАІШ України, Київ, 2014.

У дисертації розкрито взаємозв'язки між державними стратегіями соціально-економічного

розвитку українського села та суспільним замовленням на підготовку учнів сільських шкіл до праці, вплив освітніх парадигм на функціонування сільської школи, місце педагогічної науки та новаторства в удосконаленні її діяльності. Розроблено періодизацію розвитку сільської школи України в хронологічних межах дослідження. Схарактеризовано тенденції розвитку сільської школи та виявлено основні суперечності, які були характерні для трансформації завдань, змістово-методичного та матеріально-технічного забезпечення діяльності сільської школи, динаміки її мережі, фахової підготовки вчителя, реалізації новаторських педагогічних ідей у авторських школах України.

Проаналізовано особливості зовнішньої та внутрішньошкільної диференціації в різні періоди розвитку сільської школи України, які визначалися освітніми парадигмами (нормативно-знанцева – у радянську добу, особистісно орієнтована – в умовах становлення ринкових відносин у незалежній Україні).

Ключові слова: сільська школа, соціально-педагогічні засади розвитку сільської школи, періодизація соціально-педагогічних засад розвитку сільської школи, педагогічне новаторство, авторська сільська школа України.

Иванюк А.И. Социально-педагогические основы развития сельской школы в Украине (вторая половина 50-х – 90-е гг. XX века). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Институт педагогики НАПН Украины, Киев, 2014.

В диссертации освещены концепция и методологические принципы исследования социально-педагогических основ развития сельской школы в Украине в очерченных хронологических рамках. За результатами историографического анализа изложены выводы об отсутствии системного исследования социально- педагогических основ развития сельской школы в этих хронологических и территориальных границах.

Обобщено влияние экономических и социокультурных факторов на формирование образовательных парадигм, способствующих как внешней, так и внутришкольной дифференциации содержания школьного образования, сети школ, требований к профессиональной подготовке учителя, методического и материально-технического обеспечения функционирования сельской школы. На основе парадигмального, историко-генетического подходов разработана периодизация социально-педагогических основ развития сельской школы в обозначенных территориальных и хронологических границах исследования. Первый период – становление и развитие сельской школы Украины (20-е – первая половина 50-х гг. XX в.). В этом периоде выделены три этапа: адаптации сельской школы к социальным трансформациям советского села

(20-е гг. XX в.), унификации сельской школы в советской системе образования (30-40-е гг. XX в.), обострения противоречий в развитии сельской школы (40-е – первая половина 50-х гг. XX в.). Второй период (1958–1972) – укрепление связи сельской школы с социально- культурной средой в условиях реформирования советской системы образования. В нем определены два этапа: дифференциации целей и путей развития сельской школы в условиях либерализации общественной жизни (1958-1964), преодоления отставания сельской школы от научно-технического прогресса (1964–1972). Третий период (1972–1991) - трансформация сельской школы и поиск путей ее сближения с городской. В границах этого периода выделены этапы: унификации деятельности сельской школы (1972–1984), возрождения этнокультурных тенденций в условиях частичной демократизации школы (1984–1991). Четвертый период (1991–1999) – развитие сельской школы в условиях становления рыночных отношений в Украине.

В исследовании раскрыты предпосылки системных трансформаций сельской школы во второй половине 1950-х годов: негативное влияние социально- экономических стратегий (коллективизации) на развитие школы в селе, создание неравноправных социальных, экономических, материально-технических условий функционирования сельской школы, что стало причиной ее отставания от социально-экономических и технологических запросов общества.

Проанализированы особенности эволюции сельской школы в условиях либерализации общественной жизни (1958–1972), усиления социально-экономической функции сельской школы в условиях укрепления связей с социально-культурной средой, сельскохозяйственным производством, усовершенствования социальных и профессиональных требований к сельскому учителю.

Определены тенденции трансформации сельской школы, ее сближения с городской (1972–1991): опережающая роль социальной обусловленности целей, форм и методов организации учебно-воспитательного процесса, формирование требований к учителю в условиях стандартизации содержания образования, определение нормативно-правовых механизмов институализации сельской школы в советской системе образования (цели, содержание, структура школьной сети, социально-профессиональная модель сельского учителя). Выделены пути модернизации сельской школы в условиях становления рыночных отношений в Украине (1991–1999): становление и развитие системы образования на личностно ориентированной парадигме, обновление содержания школьного образования (вариативная компонента), усиление роли местного самоуправления в принятии решений, касающихся открытия и закрытия школ разных типов и структур, утверждение норм создания школ I ступени. Позитивные тенденции развития сети школ связаны с ослаблением регламентации и усилением влияния социокультурной среды на общеобразовательную подготовку школьников сельских школ. Проанализировано влияние экономических и демографических факторов на развитие сети школ. Раскрыты социально-

педагогические условия адаптации новаторских идей в современных сельских школах. Обобщено развитие идей В. Сухомлинского в теории и практике авторских школ И. Ткаченко, А. Захаренко, В. Сиволюба.

Ключевые слова: сельская школа, социально-педагогические основы развития сельской школы, периодизация социально-педагогических основ развития сельской школы, педагогическое новаторство, авторская сельская школа Украины.

Ivaniuk H.I. Socio-pedagogical principles of rural school development in Ukraine (second half of 50's – 90's years of the XX century). – As a manuscript.

The dissertation is submitted to the obtaining of scientific degree of Doctor of Pedagogy, specialty 13.00.01-General Pedagogy and History of Pedagogy. – The Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2014.

The relationships between the social order for education of rural students and the state strategies of the Ukrainian village socio-economic development, the educational paradigm impact on rural school functioning, the place of Pedagogy and innovations in the process of its improvement are revealed. The periodization of the Ukrainian rural school development in certain chronological bounds was worked out.

The main tendencies of the rural school development and contradictions which are typical for the transformation of such tasks as: content-methodological and material-technical providing of the rural school activity, its dynamic field, professional teacher training, the realization of innovative pedagogical ideas at the Ukrainian creator-owned schools were characterized.

The peculiarities of external and internal school differentiation in different periods, which were determined by the educational paradigms (regulatory cognitional – in Soviet times, personally oriented – in conditions of market relations incipience in independent Ukraine) are designated.

Key words: rural school, socio-pedagogical principles of rural school development, periods of socio-pedagogical principles of rural school development, pedagogical innovation, original rural school Ukraine.

Підписано до друку 05.03.2014 р. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 1,9. Наклад 100 пр. Зам. № 4-030.

Київський університет імені Бориса Грінченка.

04053, м. Київ, вул. Воровського, 18/2.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ДК № 4013 від 17.03.2011 р.